

ZBIRKA STAROGRČKE KOROPLASTIKE NA BRIJUNIMA

UDK 904.27: 73/75 "652"
Primljeno/Received: 1997.11.14.
Prihvaćeno/Accepted: 1997.12.15.

Mirjana Sanader
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Arheološki zavod
Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

Na Brijunima se čuva zbirka od 64 starogrčke figurice od terakote. Do 1990. nedostupna javnosti ona je tijekom ratnih zbivanja bila pohranjena u trezorima jedne banke. Nakon povrata zbirke na Brijune 1995. dopuštena je njezina znanstvena obrada. Ova studija je rezultat stručne obrade eksponata, koji su bili podvrgnuti stilskoj i tipološkoj, ali isto tako i kemijskoj analizi, to jest postupku termoluminiscencije.

Ključne riječi: terakota, koroplastika, Tanagra, Brijuni

Umijeće izrađivanja predmeta od gline pojavljuje se s neolitikom nakon čega je prošlo kroz više tehnoloških i umjetničkih razvojnih faza. Stari su Grci znali sebi i objasniti porijeklo gline. Zar nisu vjerovali da je Prometej miješajući blato i vodu oblikovao prve ljude? (*Etimologicum magnum* 471; Ovidije, *Metamorfoze* 1.83). Prometej, koji je bio i zaštitnik lončara, naučio ih je svim umijećima, štoviše, on im je, protivno volji bogova, darovao i vatru.

Korijeni izrade grčke male plastike vjerojatno se skrivaju u minojskoj umjetnosti. Jer, kaže E. Paul, u palačama Krete i Mikene, premda su zidovi soba i hodnika bili ukrašeni štukaturama i slikarijama, monumentalna plastika bila je rijetkost (Paul 1989: 42). Umjesto toga izrađivali su jednostavne glinene idole malih formata. Čak i onda kada se činilo da je pod vlašću pridošlih grčkih plemena minojska umjetnost na izdisaju, ona je ipak i tada na razne načine znala širiti svoje utjecaje. Tako su pridošlice, pod utjecajem radionica starosjedilaca, između ostalog izrađivali i male figurice od sirove gline. Kasnije se u Grčkoj, kako je poznato, pod utjecajem Orijeanta razvila i monumentalna plastika u mramoru i bronci koja je uvelike nadmašila svoje uzore. No ni izrada male plastike tada ne zamire, nego se razvija poprimajući u nekim slučajevima izvanredne umjetničke osobine (Köster 1926: 66).

Glineni su se predmeti sačuvali do današnjih dana, uglavnom u svetištima i u grobovima. Nalazi brojne keramike na svetim mjestima ukazuju na prastari običaj darivanja bogova. Štoviše, čim bi se neki narod ili pleme smjestilo na nekom čvrsto određenom mjestu i kad bi potom njima važno božanstvo dobilo stalno mjesto štovanja, ono bi se uskoro obasulo raznim prilozima. Bogovima se darivalo ono što je samim darovateljima bilo najdragocjenije, a to su bili plodovi i životinje. Kako nije svatko bio u mogućnosti žrtvovati životinju, često bi se darivala i njena zamjena u glini, drvu ili nekom drugom materijalu. S vremenom su svetišta bila prepuna darova.

Osim na svetim mjestima brojni su glineni predmeti pronađeni i u grobovima. Na pitanje zbog čega su se uz pokojnika u grob stavljali i uporabni predmeti pokušali su odgovoriti mnogi stručnjaci. Stariji radovi o toj problematici govore o nesvjesnim radnjama koji se čine iz navike. Čini se ipak da se treba prikloniti novim tezama koje ističu društvenu funkciju sveukupnih obreda. Obredi naime nisu nipošto slučajan čin individualnih i besmislenih radnji, nego su esencijalni dio rituala koji je, kako kaže Burkert (Burkert 1977: 294), osiguravao identitet grupe, prihvaćao njihova pravila te osiguravao njen daljnji život.

Krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. u Beotiji su se u grobove osim uobičajenih i običnih uporabnih predmeta počeli stavljati kipići od terakote koji su predstavljali služavke i sluge. Te figure, čiji se plastički razvoj događa na lokalnoj razini i čije je vremensko trajanje ograničeno, predstavljaju pekare, kuhare, frizere i slične obrte ili pak prikazuju osobe koje nešto nose, npr. djevojke s košarom voća ili dječake sa žrtvenom životinjom. Kasnije, sredinom 5. st. pr. Kr., kada se Atika posve prožela umjetnošću i te figure doživljavaju promjenu - poprimaju naime dašak individualnosti. Tako se sada pojavljuju djevojke s darovima ili s glazbalima kao što su timpan i flauta. Kasnije se pojavljuju samo djevojke bez atributa, dok veza sa starim pogrebnim ritualom, koja je dotada malo-pomalo labavila, sasvim nestaje. Međutim, sada su na djelu umjetnici koji u toj situaciji daju oduška svom talentu, te nastaju predivni kipići od terakote, kasnije nazvane tanagre, po Tanagri, najslavnijem nalazištu tih statueta. S velikom pažnjom prikazuju se scene iz života žena, djevojaka i djece. U 4. st. pr. Kr. doživjela je izrada terakota svoj procvat. Figurice postaju prava umjetnička djela koja su služila i kao ukrasi u kući, a sporadično i kao igračke.

U staroj su se Grčkoj oni koji su proizvodili kipiće od terakote nazivali koroplastima. Ta riječ dolazi od grčkih riječi κορη (djevojka, lutka) i πλασσειν (oblikovati, modelirati) i označava upravo osobu koja izrađuje kipiće djevojaka ili lutkice. Malo je antičkih izvora koji bi nam govorili o ugledu koroplasta. Ali ipak do nas su doprle riječi Izokrata koji je u 4. st. pr. Kr. pisao o tome kako se netko usudio velikoga Fidiju nazvati koroplastom (15,2), smatrajući to uvredom za velikog majstora. Nasuprot tome Plinije misli da je modeliranje majka svih umjetnosti (*HN* 35,156). Ova dva sasvim suprotna mišljenja ocrtavaju vjerojatno i stvarnu sliku ugleda

koroplasta. Ako se prisjetimo činjenice da su Grci koroplaste, lončare i slikare vaza nazivali βαυαυσοι (oni koji rade pognuti), kao i činjenice da su oni uglavnom radili u zajedničkim radionicama još od arhajskih vremena, moglo bi se zaključiti da su ti majstori, premda nisu stvarali monumentalnu umjetnost, zahvaljujući popularnosti svojih artefakata uživali odgovarajući ugled.¹ Iako u pravilu koroplasti nisu potpisivali svoja djela, ipak nam je sačuvano nekoliko signatura i to naročito na onima koja su rađena u radionicama u Mirini.

Krajem 19. st. kipići iz grobova u Tanagri prvi su put nakon dugih stoljeća ponovno ugledali svjetlo dana. Uskoro su postali veoma omiljeni i popularni. Potražnja za njima među muzejima i kolekcionarima bila je izvanredno velika. Iako su se, u međuvremenu, slične figurice pronašle i na drugim lokalitetima, potražnja je bila tolika da pronađeno ni izdaleka nije moglo zadovoljiti kupce. Trgovci su međutim riješili problem na sasvim beskrupulozan način - krivotvorinama. Danas gotovo i da nema znamenitijeg muzeja koji nije u posjedu kipića² tipa tanagra. Posjeduju ih i neki hrvatski muzeji i zbirke.³

O grčkim terakotama, naročito onima iz helenističkog razdoblja napisano je više radova.⁴ Međutim, kapitalnim studijama smatraju se one G. Kleinera (Kleiner 1942) iz 1942. kao i ona Higginsova (Higgins 1986) iz 1986. godine. Kleiner je između ostaloga dokazao vezu između figura iz Tanagre i ranijih figura iz Olinta, te uočio činjenicu da su stariji koroplastični motivi, kao što su protome, poprsja, maske, votivne životinje i komedijanti, s vremenom pomalo nestajali, a javljali su se novi tipovi: odjevene ženske figure. Takav razvoj sitne plastike po svojim stilskim obilježjima više nalikuje monumentalnoj plastici, u čemu Kleiner vidi krizu helenističkog doba. Za njega su figure iz Tanagre ne

¹ Na ovom bi mjestu trebalo podsjetiti na još jednu dugotrajnu diskusiju oko toga jesu li slikari vaza bili kreativni umjetnici. Posljednji put su o tome, čini se neuspješno, progovorili Roland Martin i Rene Ginouves (*Malerei und Keramik u Das hellenistische Griechenland*, München 1988), 461-477.

² J. Martha, *Catalogue des figurines en terre cuite du Musee de la Societe Archeologique d Athenes*, Paris 1880; S. Besques, *Figurines et reliefs grecs en terre cuite - Louvre*, Paris 1994; M. Veličković, *Katalog grčkih i rimskih terakota*, Beograd 1957; N.N. Britova, *Grečeskaja Terrakota*, Moskva 1969; E. Paul, *Antike Welt in Ton - griechische und römische Terrakotten des archäologischen Institutes in Leipzig*, Leipzig; C.E. Vafopoulou-Richardson, *Ancient Greek Terracottas - Ashmolean Museum*, Oxford 1991; V. Grozdanova-Bitrakova, *Spomenici od helenističkog perioda u SR Makedonija*, Skopje 1987; *Lenjingrad - Ermitaž*, Katalog muzeja, Zagreb 1979; *Musee du Cinquantenaire - Bruxelles*, Bruxelles 1994; A. Laumonier, *Catalogue de terre cuites du Musee Archeologique de Madrid*, Paris 1921; *Museo Arqueologico Nacional - Madrid*, Katalog muzeja, Madrid 1992; *Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh. aus den Staatlichen Museen zu Berlin*, Katalog izložbe, Mainz am Rhein 1994; *Hauch des Prometheus - Meisterwerke in Ton - Staatlichen Antikensammlungen in München*, Katalog izložbe, München 1996; R. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the British Museum I i II*, London 1954; D. Burr, *Terra-cottas from Myrina in the Museum of fine Arts in Boston*, Boston 1934.

³ *Issa - otok vis u Helenističko doba*, Katalog stalne izložbe otvorene 4.7.1983.g. u Visu; U Arheološkom muzeju u Splitu čuva se zbirka od 91 terakote (B. Nardelli, *Le terrecotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zara*, Diadora 13, 1991., bilj. 9.)

⁴ F. Winter, *Die Typen der figürlichen Terrakotten I und II*, Berlin und Stuttgart 1903; A. Köster, *Die griechischen Terrakotten*, Berlin 1926; E. Pottier, *Les statuettes de terre cuite dans l antiquite*, Paris 1890; T.B.L. Webster, *Greek Terracotta Figurines*, Harmondsworth 1950; P. Knoblauch, *Studien zur archaisch-griechischen Tonbildnerei*, Halle 1937; G. Kleiner, *Tanagrafiguren*, Berlin 1942; R. Horn, *Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik*, München 1969; R. Higgins, *Tanagra and Figurines*, Princeton, New Jersey 1986.

Sl. 1 Korintska glinena ploča, Staatliche Museen zu Berlin

samo helenističke nego i klasične jer, upravo onda kada umire monumentalna klasična plastika, rađaju se tanagre koje su po korijenu motiva klasične, ali po stilu sasvim helenističke. Osim toga lokalizirao je nekoliko središta proizvodnje kao što su Beotija, Aleksandrija i Mirina⁵, te riješio zagonetku njihove komunikacije i međusobnih utjecaja. On tako smatra da su isključivo različiti pogrebni običaji razlogom činjenice da su u atenskim grobovima tanagre rijetkost premda su se uvelike izrađivale i u samoj Atici.

Higgins je svoje djelo *Tanagra and the Figurines* napisao gotovo pola stoljeća nakon Kleinera, i oslanja se sasvim na zaključke svoga starijeg kolege. Kako su Higginsu bili poznati rezultati novijih istraživanja kao i nove tehničke mogućnosti, usredotočio je svoju studiju na detaljnu analizu samoga lokaliteta Tanagra. Osim toga odgonetnuo je puteve kojima su brojne krivotvorene tanagre stizale u Britanski muzej kao i ljude koji su njima trgovali.

Na ovome mjestu treba napomenuti da je takav razvoj događaja doveo do toga da su pojedini veliki muzeji počeli preispitivati vjerodostojnost odnosno autentičnost figurica od terakote u svojim zbirkama. Novo valoriziranje zbirki terakota posebno je bilo potaknuto razvojem najsuvremenijih analitičkih metoda, i to ponajprije zahvaljujući primjeni jedne od varijanti metode termoluminiscencije (TL).⁶ Prvi je tu praksu uveo Britanski muzej u Londonu koji je, služeći se

upravo TL-analizom sedamdesetih godina, pristupio ponovnom vrednovanju svojih zbirki. Uza sve to valja reći, kako je još odavno bilo poznato da su se terakote krivotvorile. O tome najbolje svjedoče riječi znamenitog Adolfa Furtwänglera koji piše: "U novije vrijeme najviše se krivotvore terakote, a Grčka je glavno sjedište krivotvoritelja... U prošlom i početkom ovoga stoljeća krivotvoritelji su činili prave orgije proizvođači grupne figure u tolikim količinama koje su prodavali po enormnim cijenama. Kako su neke od njih bile izvanredne, one će ipak u povijest krivotvorenja ući kao fenomenalna pojava. (Furtwängler 1899: 15)

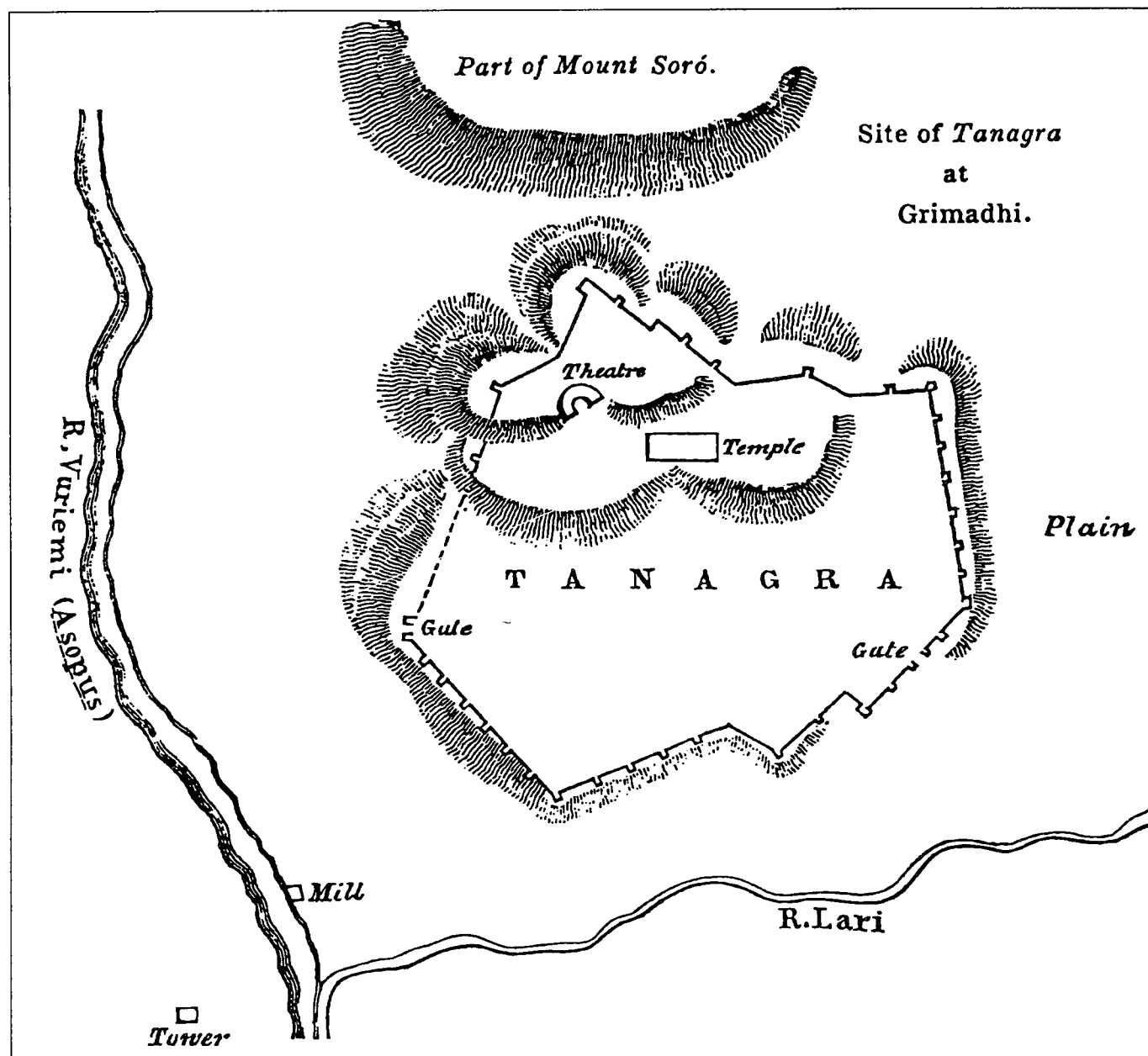
Može se dakle reći da je taj problem, premda u znanosti već poodavna poznat i prisutan, bio dugo marginaliziran ponajviše zbog posvema jednostavnog razloga što i vrsnim poznavateljima helenističkih terakota nije bilo moguće s potpunom sigurnošću odgovoriti je li riječ u konkretnim slučajevima (onda kad je nešto bilo ponuđeno na prodaju) o originalu, o različitim originalnim dijelovima različitih figura koji su bili sastavljeni u novo djelo, dakle - *pasticcio*, ili je djelo potpuni falsifikat. Rezultat toga je, kako kaže Gerhard Zimmer, opća odbojnost prema djelima od terakote, proizašla iz nesigurnosti u porijeklo (Zimmer 1994: 9).

Više je autora pisalo o samom načinu proizvodnje helenističke terakote.⁷ Oni se uglavnom slažu da su se proizvodi od gline proizvodili u većim manufakturama koje su uglavnom bile smještene u blizini područja gdje se mogla kopati odgovarajuća glina. Tako su se lončarske radionice u Ateni nalazile pred Dipilonom u blizini Eridana, upravo na mjestu gdje i danas atenski lončari vade za svoj rad potrebnu glinu. U slučajevima kada se glina nalazila dublje pod površinom zemlje kopale su se posebne jame kao npr. na Korintu što i pokazuje scena na jednoj korintskoj zavjetnoj ploči. (Sl. 1) Glina koja se vadila iz zemlje trebala se potom očistiti od kamenčića i sličnog nepotrebnog nanosa. To se radilo tako da bi se samljela, a potom pročišćavala uz pomoć namakanja i cijedenja. Ovaj se proces ponavljao više puta dok se ne bi dobila sasvim čista glina. Tekućina u kojoj se ispiralo nije se bacala nego je služila kasnije kada su se gotove oblikovane, ali još uvijek nepečene posude njome premazivale kako bi se dobila sasvim glatka površina.

⁵ Kleiner je pisao svoje djelo između 1939. i 1942.g. te mu naravno nisu mogle biti poznate radionice koje su otkrivene kasnije kao npr. Tarent.

⁶ U sklopu objekata berlinskih državnih muzeja djeluje i prirodoslovni institut *Rathgen-Forschungslabor* u kojemu se izvode ispitivanja originalnosti umjetnina. Zbirku terakota iz berlinskog muzeja ispitao je voditelj za TL metodu dr. Christian Goedicke koji je ispitao i brijunsku zbirku terakota. O značenju, mogućnostima i postupku TL metode piše C. Goedicke i za novi broj časopisa *Opuscula Archaeologica* - Zagreb

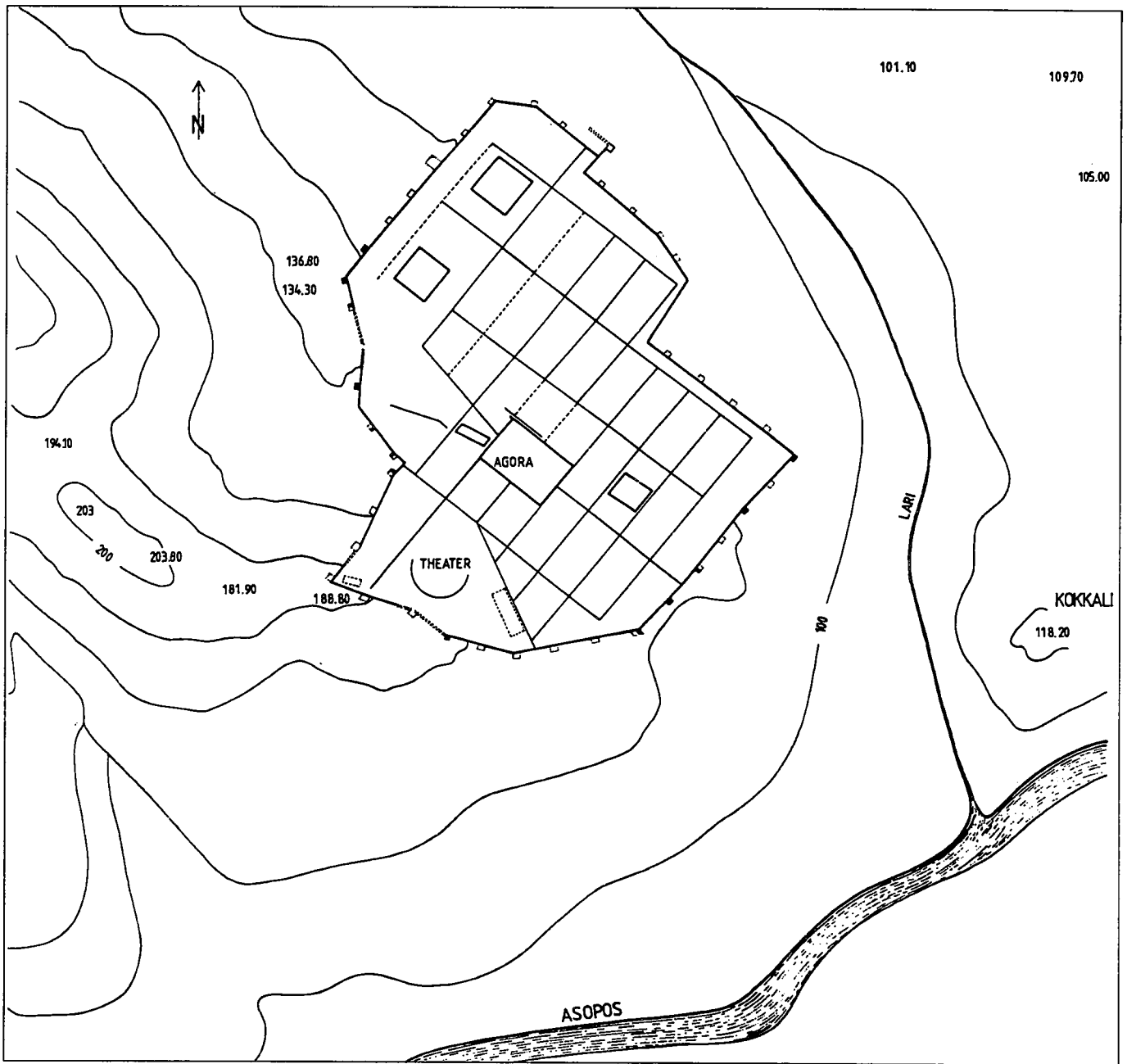
⁷ A. Köster, *Griechische Terrakotten*, Berlin 1926; R. Nicholls, *La fabrication des terres cuites u L'Art merveilleux des terres cuites grecques*, Paris 1984; I. Kriseleit, *Bemerkungen zur Herstellung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe u Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jhr.*, Katalog izložbe, Berlin 1994; F. W. Hamdorf, *Handwerkstechniken u Hauch des Prometheus*, Katalog izložbe, München 1996.

Sl. 2 Plan grada Tanagra po Leaku

Terakote su se stoljećima oblikovale rukom. Ponegdje su se premazivale preljevom koji je mogao biti i toniran, te su se pekle. Nakon pečenja su se bojale. U Babilonu i u Asiriji izrađivale su se goleme količine proizvoda iz gline, te su se ondje prije nego drugdje i usavršavale i proizvodne tehnike. Upravo su s istoka i potekli kipovi izrađivani pomoću šupljeg kalupa. Da bi se dobio takav šuplji kalup, bilo je potrebno naprije na tradicionalni način oblikovati i peći originalno, željeno djelo, prototip tzv. patricu na temperaturi od 750° do 950°. Od te originalne figure - patrice dobivao se uz pomoć gline odljev tzv. matrica od koje bi se, čim bi bila dovoljno pečena, radili brojni otisci. U početku primjene te metode pažljivo se oblikovala samo prednja strana dok bi se stražnja samo zagladila. Kasnije se s izrade pune figure prešlo na proizvodnju šupljih figura, što je bio daleko brži postupak jer se kratilo

vrijeme sušenja i pečenja, a štedjelo se i na materijalu. Ove su se šuplje figure od terakote dobivale tako što se od gline oblikovao plosnati komadić debljine 0,1 - 1 cm koji bi se potom rukom i prstima lijepio za prednju stijenku matrice. Na mnogim se sačuvanim terakotama mogu i danas vidjeti otisci majstorovih prstiju. Isto tako se postupalo i sa stražnjim dijelom figure. Spojevi koji su se nalazili sa strane bi se lijepili i gladili tako da se spoj može primijetiti samo iznutra. Na leđima figure izrezivala bi se potom kvadratna ili rjeđe okrugla rupa koja je služila kako bi para, koja nastaje prilikom pečenja, koje se pak odvijalo na nižim temperaturama od 300° - 400°, mogla slobodno izlaziti. Kod mnogih je terakota i dno figure otvoreno dok samo neke radionice prekrivaju šuplje dno tankom pločom od gline. Ovakav način proizvodnje bio je jednostavan prilikom proizvodnje statičnijih figura. Međutim, kad bi se

Sl 3. Plan Tanagre po D. W. Rolleru

trebale dobiti živahne figure, s uzdignutim rukama, s lepezom, nekim instrumentom i slično, lončari su se pomagali tako što su naknadno oblikovali te dijelove. Dodavali bi i glave koje zbog nekog kompliciranijeg položaja ne bi zajedno s trupom mogle biti izvučene iz matrice. Za te slučajeve upotrebljavale su se posebne matrice za izradu glava. To je davalo majstoru mogućnost brojnih varijacija figura izrađenih od iste matrice. Izgleda da je upravo fantazija i spretnost lončara uzrokom nebrojenih tipova i motiva. Ali ako majstor nije bio dovoljno spretnan događalo se da su iz njegove radionice izlazile sasvim nezgrapne figure prevelikih ili premaleni glava. Terakote bi se prije pečenja u uglednijim radionicama savjesno obradile. Radilo se to uz pomoć štapića za modeliranje. Pažljivo bi se popravljale

nepravilnosti, uređivali nabori na odjeći, namještale frizure. Osim toga umetali su se odgovarajući atributi kao što su lepeze, košare, glazbeni instrumenti te su se dodavali posebni ukrasi u kosu i slično. Upravo su tim postupkom figure dobivale na kvaliteti, jer koliko god potjecale od iste matrice svaka figura bi potom dobivala na posebnosti. Tako uređena figura bi se potom sušila na zraku te pekla. Nakon pečenja figure su se bojale i to tako da bi se prvo premazale bijelom, kredi sličnom, podlogom. To se radilo namakanjem ili premazivanjem kistom. Nakon toga bi se bojale. Lice i goli dijelovi tijela dobivali bi nježne tonove svijetle ljudske kože, dok bi odjeća bila u snažnim crvenim ili plavim tonovima.

I danas se na mnogim terakotama mogu vrlo dobro vidjeti ostaci boje. Zahvaljujući tome možemo

pretpostaviti kako su nekoć izgledala i monumentalna plastična djela za koja znamo da su također bila bojana, a čija se boja sačuvala samo u rijetkim slučajevima. Treba međutim spomenuti da su se u Maloj Aziji figure i pozlaćivale, čime se vjerojatno htjelo postići dojam da su od bronce. (Binkmann 1996: 28)

Antička je Tanagra bila smještena na oko 20 km udaljenosti od Tebe i oko 5 km južno od današnjeg sela Shimatari u Beotiji. Bila je omeđena na jugu rijekom Aspos i na istoku rijekom Lari koja se baš kod Tanagre ulijevala u Aspos. (Sl. 2) Na sjeverozapadu proteže se Malevalas planina, znana u antici pod nazivom Kerykeion. Sjeverno se proteže ravnica Bali na kojoj je danas uzletno-sletna staza za vojne zrakoplove. O dugoj povijesti antičkoga grada Tanagre svjedoče brojni materijalni ostaci koji datiraju početak naselja u 1400. g. pr. Kr. kada je na tom mjestu bilo osnovano mikensko naselje. (Higgins 1986: 21)

Otkriće kipića od terakote u Tanagri zbilo se krajem 19. st.⁸ Stanovnici seoca Shimatari već su prije 1870. g. otkrivali na manjoj i većoj udaljenosti od svoga mjesta grobove antičkoga grada Tanagre. Bili su to arhajski i klasični grobovi uklesani u stijenje, ali s malo značajnog sadržaja u njima. Međutim, zimi 1870. g. Giorgios Anifantis, rodnom s Krfa, započeo je zajedno sa svojim kolegama sustavna pretraživanja grobova. U novopronađenim, ovaj put helenističkim, grobovima poredanim uz putove koji su vodili iz Tanagre, pronađene su posude i brojni, uglavnom ženski kipići.⁹ Kada su ovi 1873. g. stigli u Atenu, stjecište znanstvenika, ljubitelja umjetnosti ali i trgovaca, pobudili su veliku pozornost. Štoviše, nastala je prava jagma za njima. Kako potvrđuju izvještaji, svaki muzej ili znameniti kolekcionar želio je posjedovati upravo te figurice što je potaknulo i nelegalne tragače za grobovima. Svjesno da je to gotovo nemoguće spriječiti i zabraniti, Arheološko društvo u Ateni nastojeći nekako riješiti takvu, već katastrofalnu situaciju, pokušavalo je ugovoriti podjelu nalaza s privatnim kopačima-istraživačima, sklapajući ugovor s njima. Međutim, rezultati kopanja u godinama između 1873. i 1885. govore da je iz tanagarskih grobova velika većina terakota već bila odnešena. Naravno da u tim slučajevima o pravom arheološkom istraživanju nije moglo biti ni riječi. Grobne stele i natpisi ostavljani su u Shimatariju, a figurice su bile dopremane u Atenu, u Varvakion, te su konačno 1880. g. bile i obrađene u katalogu koji je sastavio J. Martha (Martha 1880). U to je vrijeme bilo i pokušaja da se obave sustavna znanstvena istraživanja, ali čini se da je, kada se došlo do spoznaje da u Tanagri nema

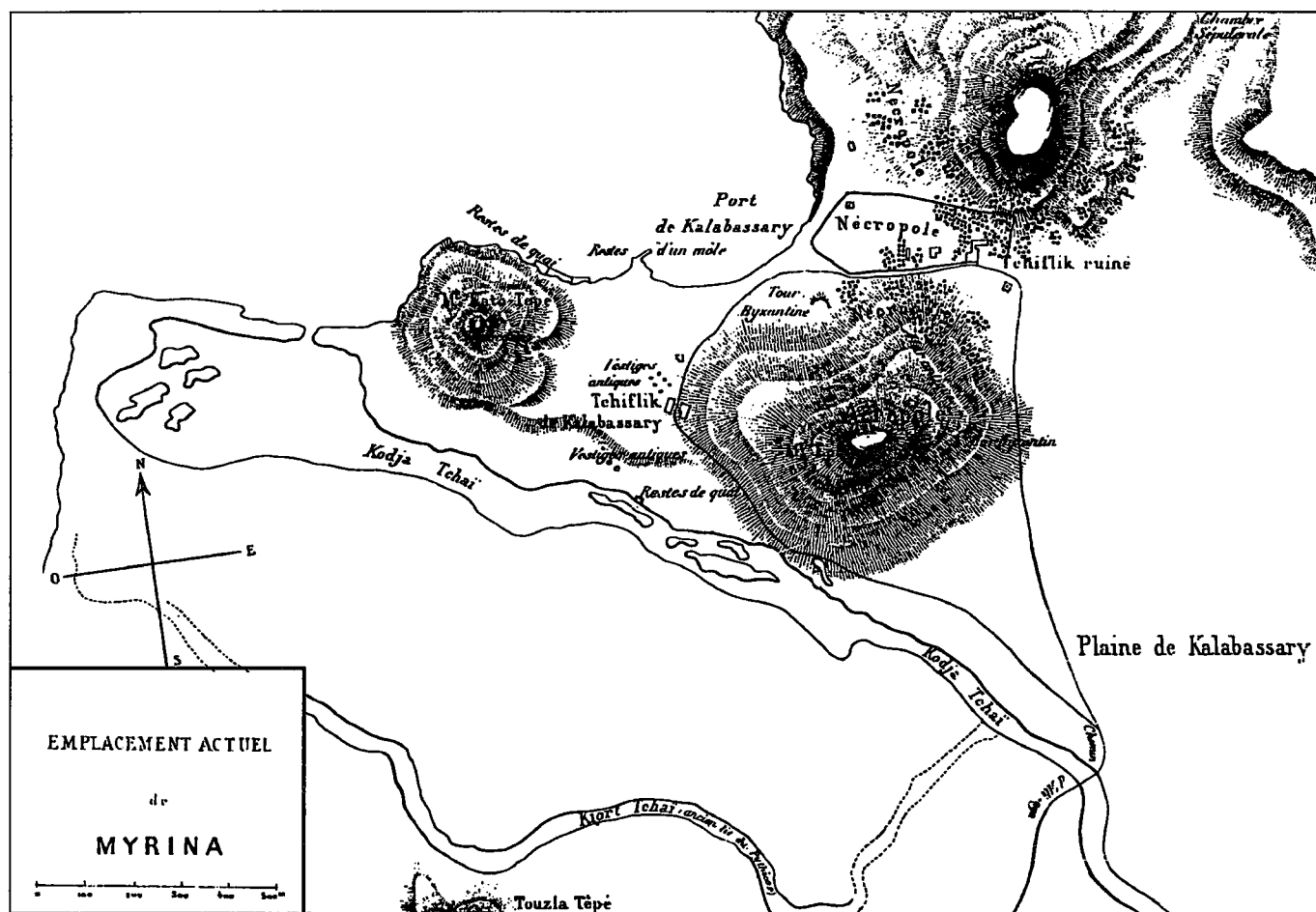
više tanagri, zamrlo i zanimanje za taj lokalitet. Kada se 1960. gradila pista za zrakoplovnu luku na ravnici Bali, činilo se da će to biti nova opasnost za antičku Tanagru. Međutim, arheologinja Andreiomenou je uspješno surađivala s graditeljima te je pronašla oko 500 grobova datiranih od arhajskog do rimskog doba. Zanimljivo je da su arhajski i klasični grobovi bili netaknuti dok su helenistički bili doslovce opustošeni (Higgins 1986: 29).

Lučki antički grad Mirina bio je smješten na obali Male Azije između divovskih dolina rijeka Kaikos na sjeveru i Hermos na jugu. Među njima tekla je mnogo manja rijeka Pitikos. Mirina je bila u okruženju mnogo značajnijih gradova: Pergama, Smirne, Kime i Fokeje. Samu su Mirinu osnovali Eolci iz Beotije i Tesalije oko 1000. g. pr. Kr. Euzebije izvješćuje da se to dogodilo 1046. (VII, I, 69, 12; VII, 2, 182 c, Helm). U petom je stoljeću Mirina pripadala prvom antičkom pomorskom savezu, ali sudeći po sumi od jednog talenta koji je plaćala, bila je bez većeg značenja (Birkmann 1996: 137). Mirinino značenje međutim naglo raste kada je obalna prometnica preko Mirine od Kaika prema dolini Herma počela služiti kao poprečna veza. Kasnije je potpala pod perzijsku, pa seleukidsku vlast, a 260. g. pr. Kr. pod pergamsku vlast. Međutim, i tada Mirina nastavlja kovati svoj vlastiti novac, između ostalog i s likom Apolona Grinija čije se svetište nalazilo u blizini.

Najveću je slavu Mirina doživjela u 19. st. kada je 1882. g. otkrivena njena nekropola, u kojoj je ležalo više od tisuću kipića od terakote. U iskopavanjima koja su vodili francuski arheolozi E. Pottier i S. Reinach otkriveno je preko 5000 grobova. Zahvaljujući popratnim numizmatičkim nalazima mirinske su se terakote mogle datirati od kraja 3. st. pr. Kr. do 2. st. Upravo ti datumi (iako nekropola nije do kraja istražena) dozvoljavaju zaključak da je koroplastika u Mirini počela cvjetati tek useljenjem tanagarskih ili antičkih umjetnika. Čini se osim toga da običaj stavljanja terakota u grob umrloga nije bio sasvim uvriježen jer su se u nekim grobovima našle brojne (u jednom i 45 komada) terakote, a u nekima samo jedna ili dvije. Rezultati istraživanja nisu u potpunosti objavljeni, ali je poznato da su terakote završile u Louvru, Istanbulu i u Ecole Française d'Athens, ali i drugdje zahvaljujući trgovcima umjetnicima (Birkmann 1996: 138). Pedesetih godina ovoga stoljeća pojavili su se na mirinskoj nekropoli i pljačkaši koje je izgleda uspjela zaustaviti turska zaštita spomenika. Naročita zanimljivost mirinskih terakota jest da

⁸ U godini 1776. R. Chandler je objavio knjigu *Travels in Greece* koja pokazuje da je lokalitet antičkoga grada Tanagra bio itekako poznat. 1806.g. britanska je vlada zadužila W.M. Leake-a ne bi li pomogao Turcima u obrani od Francuza. Klasično obrazovan, te vrstan topograf identificirao je antičku Tanagru u čemu mu je naročito pomogao antički natpis koji je bio ugrađen u crkvi sv. Tome iz 12.st. i koji je upravo Leake otkrio i pročitao.

⁹ Kako piše Higgins (str. 30) Anifantesa, kojeg su zvali i barba Georgis, slijedili su potom seljaci iz samoga Shimatarija pa i iz udaljenijih sela. Čini se da je već tada naslala prava pljačkaška orgija.

Sl. 4 Plan Mirine po Potteru i Reinachu

koroplasti potpisuju svoja djela tako da nam je danas poznato više od četrdeset signatura grčkih, ali i latinskih imena. Običaj signiranja kipića bio je naročito izražen od 2. st. pr. Kr. Ovi su se potpisi prije pečenja urezivali, ali i pečatili na stražnju stranu figure.¹⁰

Iako do danas nije razjašnjen problem autohtonosti aleksandrijske umjetnosti, čini se jasnim da tamošnja proizvodnja terakota u helenističko i rimsko vrijeme zauzima važno mjesto. Kao veliko nalazište figurica od terakote pokazale su se helenističke nekropole iz Aleksandrije: Sciatbi, Hadra i Ibrahimieh. Međutim, upravo se zahvaljujući toj maloj plastici uvijek iznova razbuktavaju rasprave o tome postoji li uopće autohtona aleksandrijska umjetnost i, ako ne, može li se uopće upotrebljavati sintagma "aleksandrijska umjetnost". Kolikogod monumentalna plastika i arhitektura ulaze sasvim u stilske okvire helenističke umjetnosti (Aleksandrija je osnovana 332. g. pr. Kr.), toliko mala plastika pokazuje uočljive razlike u odnosu na ostalu helenističku proizvodnju terakota. Iako u Maloj Aziji i Južnoj Italiji postoje neke tipološke sličnosti,

pogotovo u slučaju prikaza djece i žena, ipak neki aleksandrijski tipovi pokazuju originalnost. To se odnosi prije svega na figurice religioznog karaktera, i to stoga što u aleksandrijskoj produkciji prevladavaju figure domaćih božanstava kao što su Sarapis, Isis, Harpokrates, uz one grčke kao što su Afrodita i Demetra.

Iako je tehnologija proizvodnje figurica ista kao i drugdje, aleksandrijske se terakote uvelike razlikuju po stilu. One naime nemaju onu finoću, gipkost i eleganciju koje toliko očaravaju kod grčkih figurica. Međutim, E. Paul smatra da to nije posljedica nevjestosti nego posebnog stilskog značaja koji kasnije u rimsko doba prelazi gotovo u grotesku. (Paul b.g.: 52) Osim toga egipatske su terakote jako ispečene te se odlikuju svojom tamnom smeđocrvenom bojom. Iako je bijelo grundiranje bilo uobičajeno, izgleda da raznobojnost figurica nije igrala veliku ulogu kao u ostalim proizvodnim središtima u Velikoj Grčkoj.

Čini se da je najznačajnija produkcija terakota na prostoru Velike Grčke cvjetala u Tarentu. Tarent je bio jedna od najmoćnijih grčkih kolonija, što su

¹⁰ Brinkmann izvještava i o slučajevima kada potpuno iste figure nose signature različitih koroplasta. Kako se na nekim figurama pojavljuju i dva potpisa Brinkmann misli da se u radionicama radilo o svojevrsnom "teamwork" sustavu.

je krajem 8. st. pr. Kr. osnovali Spartanci. Bio je smješten na poluotoku unutar velikog tarenskog zaljeva. Tu je, zahvaljujući bogatstvu grada, cvjetala umjetnost o čemu svjedoče brojni nalazi: vaze, vapnenački grobni reljefi, ali i figure od terakote visoke kvalitete. Velike su arhitektonske terakote, koje su se počele izrađivati prije 600. G. pr. Kr., krasile hramove i druge građevine, dok su brojne male figurice pronađene u svetištima i grobovima. Proizvodnja kipića od terakote tipa tanagra cvjetala je između 4. i 2. st. pr. Kr. (Rolley 1996: 372). S. Besques piše da u vrijeme 3. i 2. st. pr. Kr., kada na istočnom Mediteranu proizvodnja terakota jedva još vegetira, u Tarentu tek potpuno cvjeta, ali i da se ona oslanja tipološki sasvim na svoje prethodnike (Besques 1994: 23). Posljednjih desetljeća otkrivena su 192 groba s 2700 komada priloga među kojima 800 koroplastičnih predmeta. U okviru talijansko-njemačkog znanstvenog projekta, uz pomoć kompjuterske tehnike, predmeti se sustavno analiziraju i vrednuju (Graepler 1994: 46).

Više tisuća helenističkih kipića od terakote obiluju raznovrsnim motivima. Najčešći su upravo oni koji prikazuju pažljivo frizirane žene koje stoje odjevene uglavnom u hitone i u prozirne ogrtače. Kipići su, kako je već spomenuto, nazvani po prvom lokalitetu na kojem su pronađene - tanagre. Stručnjaci su uzore ovim kipićima vidjeli u nekolicini idealnih ženskih tipova prikaza. Prvi su jonski ženski kipovi koji se pojavljuju od kasnog 6. st. pr. Kr. i koji su se najprije kao izvozni artefakti, a kasnije i kao kopije, proširili sve do Sicilije. Drugi tip ili ideal, žena odjevena u *peplos*, a to je jedan od atributa Atene Parthenos - djevičanske Atene, počeo se najprije razvijati (od 6. st. pr. Kr.) u Atici. Od četvrtog stoljeća koroplasti imaju još jedan ideal kao uzor i to onaj u liku mlade nevjeste odjevene u dugački, široki, nabrani *hiton* stegnut pojasom u struku. Preko ramena i leđa prebačen je ogrtač koji djevojka desnom rukom pridržava skupivši mu krajeve. Neke figurice nalikuju poznatim monumentalnim prikazima Afrodite. Oni naime pokazuju ženu pri njenoj toaleti, pri kupanju, stavljanju trake za grudi ili pak kako drži neke predmete kao što su nakit ili ogledalo (Hamdorf 1996: 41). Međutim, osim ovih kipića žena koje stoje, brojni su prikazi žena koje sjede na stolcu odnosno nekoj vrsti prijestolja. Po uzoru na ovakve rane prikaze iz 6. st. pr. Kr. u kojima žene u rukama drže pticu, zečića ili šipak, ali isto tako često i novorođenčad, razvili su se kipići koji su naročito česti u 4. st. pr. Kr.

Koroplasti su kadikad izrađivali i figurice božanstava. Uglavnom su to ženska božanstva, koja su prikazana kao vladarice prirode. Prikazuju se

ponekad i olimpski bogovi, ali i drugi kao što su Leda, Europa, Ganimed i Nika. Osim ovih izrađivale su se muške i ženske figurice zavještača. Česti su prizori iz svakodnevnog života za koje se pretpostavlja da vuku porijeklo iz nekih područja Beotije gdje su takve figurice vjerojatno imale neku ulogu u kultu. Česte su scene iz kuhinje, u kojima su pekari, ili scene s drugim nekim obrtnicima, kao i scene slugu i sluškinja. Ima i prizora razigrane djece, igračaka pa i marioneta.

Odmah nakon otkrića prvih tanagri počeli su znanstvenici postavljati pitanja o značenju i svrsi kipića. Koga predstavljaju te djevojke i zbog čega su kipići polagani u grobove? Prva su mišljenja, ona F. Lenormanta, O. Lüdersa, O. Rayeta i H. von Rohdena¹¹ bila slična. Naime, ti su stručnjaci smatrali da su terakote najprije ukrašavale domove umrlih te da su polagane u grob, ne bi li pokojniku smrt učinile ljepšom. Kasnije su se javila mišljenja koja su povezala ikonografiju grobnih terakota s dionizijskim misterijama. Toj se teoriji priklonio i A. Fürtwängler (Fürtwängler 1884-1887: 15). Kasnije je E. Pottier iznio mišljenje u kojem skreće pozornost na činjenicu da se terakote nisu stavljale samo u grobove, nego da su služile i kao zavjetni objekti, ali i kao igračke. Osim toga kaže Pottier da su koroplasti izrađivali figure ne određujući im namjenu te da su im tek kupci dali značenje stavljajući ih u domove, hramove ili u grobove (Pottier 1890: 279). Kasnije, kada je zanimanje za terakote gotovo potpuno ugaslo, nije se ni razglabalo o njihovoj svrsi i značenju. G. Kleiner, koji je 1942. g. napisao monumentalno djelo o tanagrama, nije ni pokušao odgovoriti na to pitanje (Kleiner 1942). Odlična poznavateljica grčkih terakota D. Burr Thompson bila je čak sasvim rezolutna u svome stavu da su figurice iz Tanagre bile zapravo žene iz boudoira, kojima ništa drugo nije bilo na pameti nego svidjeti se ljudima, te koje nisu mislile ni na jednog boga doli na Erosa (Burr Thompson 1966: 52). Posljednjih desetljeća stručnjaci se također nisu previše bavili tom problematikom. D. Graepler koji sudjeluje u talijansko-njemačkom projektu na istraživanju tarenske koroplastike, pokušao je prilikom velike izložbe terakota iz berlinskog državnog muzeja 1994. godine, dati odgovor o svrsi i značenju grobnih terakota. Kako se tek prilikom istraživanja tarenskih grobova po prvi put mogla voditi uistinu opsežna dokumentacija o svim segmentima nalaza, D. Graepler je mogao postaviti pitanje, imaju li određeni tipovi kipića veze sa starošću i spolom umrloga. Premda je autor na početku svog opsežnog članka obećao da će odgovoriti na pitanje o svrsi i značenju upotrebe helenističkih figurica od terakota u grobnom ritualu, to mu nije uspjelo. Ipak detaljna analiza sveukupnih priloga pojedinih grobova, spola pokojnika i njihove

¹¹ F. Lenormant, *Description des antiquités ...composant la collection de feu M.A. Raife*, Paris 1867; O. Lüders, *Ritrovamenti di terre cotte in Tanagra* u BdJ 1874., 122.; O. Rayet, *Les figurines de Tanagra au Musée du Louvre*, Gazette des Beaux-Arts 16, 1875, 297-314.

starosti iznjedrila je neke činjenice. Terakote tipa tanagra bile su postavljane isključivo u grobove žena i djece oba spola. Ako su se terakote našle u muškom grobu onda su to bile figurice dječaka, erota, glumaca, maski i životinja (Graepler 1994: 43-59).

Nakon što su sredinom 19. st. otkrivene, tanagre su doživjele nevjerojatnu popularnost. Već je bilo riječi o tome da su se muzeji nadmetali s privatnim skupljačima umjetnina tko će ih nabaviti u većem broju. Naravno da je središnje tržište terakotama bilo u Ateni. U to vrijeme ondje su radili brojni trgovci od kojih su trojica, tada se tako činilo, odskakala svojom ozbiljnošću: Lambros, Xakustis i Rhousopoulos. Potonji je čak bio i profesor na atenskom sveučilištu. Ta su trojica opskrbljivala velike europske muzeje u Parizu, Londonu i Berlinu, kao naravno i brojne kolekcionare.¹² Potpuno sačuvane figurice bile su, naravno, i najviše tražene, iako je takvih bilo najmanje. Glave i ruke najčešće su nedostajali. Trgovci, za koje I. Kriseleit misli da su bili istovremeno i restauratori, bili su ti koji su radili "male popravke", dodajući glave i ruke. Međutim, postavljanje glava na pravo mjesto bio je tek početak. Nakon toga željelo se pokriti mjesto lijepljenja pa su se "restauratori" prihvatili i kista. Kada je od nadležnih stigla zabrana kopanja grobova privatnim osobama, a potražnja je još uvijek bila velika, počeli su uz pomoć gline ili gipsa dopunjavati slomljene kipiće. Naravno da je takva mjesta trebalo i obojiti. Često su uzimali i dijelove različitih figurica te od njih sastavljali jednu sasvim novu. Od tog postupka, koji se naziva *pasticcio*, do potpunih krivotvorina bio je samo mali korak, a taj je ubrzo i uslijedio (Kriseleit 1994: 59-69).

R. Higgins piše o načinu kako su prve figurice dospjele u Britanski muzej. Dogodilo se to posredstvom britanskog konzula u Pireju, nekog C. L. W. Merlina koji je i sljedeća dva desetljeća opskrbljivao muzej umjetninama. Čini se, čitajući prepisku koju je objavio Higgins između nadležnih u muzeju i Merlina, da su se u Ateni vodile prave bitke među muzejima i kolekcionarima tko će dobiti bolju figuricu. Higgins je između ostalog izračunao i današnju cijenu koju su kupci plaćali za pojedine komade. Radilo se o 1500 funti što bi bila srednja vrijednost jer je i ona varirala prema gore ili dolje ovisno o kipiću (Higgins 1986: 163-178). Osim toga potrebno je naglasiti da visoka cijena nije garantirala originalnost pojedinih kipića. I. Kriseleit piše da je 1877.g. Berlinski muzej kupio od Lambrosa dvije figurice za enormu cijenu

od 18 000 franaka. Danas se zna da su obje bile krivotvorene (Kriseleit 1994: 60).

Nakon 1990. g. počelo se i u berlinskim državnim muzejima ispitivati terakote TL-analizom. Rezultati su pokazali da je 20% berlinske zbirke krivotvoreno. 1994. uslijedila je u Berlinu velika izložba nazvana *Bürgerwelten* na kojoj su po prvi put bili izloženi i originali i krivotvorine. Izložba je izazvala pravu malu senzaciju jer se činilo da su upravo krivotvorine najljepši primjerci u zbirci. G. 1996. stručnjaci iz Münchena također su izložili svoju zbirku terakota stavljajući originale pokraj krivotvorina. U opsežnu katalogu tješi se R. Wünsche da ipak imaju manji broj krivotvorina od Berlina, Louvra ili Britanskog muzeja (Wünsche 1996: 186).

Terakote tipa tanagra pronađene su i u Hrvatskoj. To se prije svega odnosi na one iz helenističkih grobova Ise.¹³ Međutim, one iz nerazumljivih razloga nikada nisu privukle i stručnu pozornost arheologa. Izuzetak čini zbirka od sedam terakota iz arheološkog muzeja u Veneciji koja je porijeklom iz Zadra, a koju je obradila B. Nardelli.¹⁴ U vrlo stručnom članku autorica iznosi mišljenje da je većina figura porijeklom s isejskih i farskih nekropola. B. Kirigin je u svojoj monografiji o antičkoj Isi objavio nekoliko riječi o isejskim kipićima od terakote. On smatra da su te terakote uglavnom uvezene iz Tarenta, ali ne isključuje mogućnost da su se proizvodile i u nekoj lokalnoj radionici. Osim što donosi i fotografije nekih od tanagri koje se čuvaju u viškoj zbirci, spominje da mu je poznat nalaz tanagri i s Fara (Kirigin 1996:140). Što se pak tih, farskih tanagri tiče, o njima se pisalo još manje. Na nedavnoj izložbi o Faru pokazana je jedna dobro sačuvana tanagra koja se danas čuva u Veneciji, te glava jedne ženske figurice. A. Rendić-Miočević piše u popratnom katalogu da se u Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva i jedna matrica za izradu tanagre koja je pronađena također u Starome Gradu. Osim toga spominje i nalaz tri figurice iz Staroga Grada o kojem je izvijestio F. Bulić (Rendić-Miočević 1966:118). U članku o arheološkom istraživanju Ise objavljena je i fotografija jedne figure koja se danas čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (Abramić 1949: T.VI).

Osim primjeraka koje čuvaju hrvatski muzeji, na Brijunima se od 1955. g. čuva zbirka antičkih figura od terakote koja broji više od 60 komada. Povijest nastanka te zbirke čini se više nego uzbudljivom, te ću je pokušati prenijeti u onoj mjeri u kojoj su mi bili dostupni izvori. Naime 1955. g. je Stevo Krajačić,

¹² Najpoznatiji među tadašnjim kolekcionarima bio je ruski ambasador u Grčkoj P.A. Saboureff koji je imao prvoklasnu zbirku koju je 1884.g. prodao muzeju Ermitage u Petrogradu gdje se nalazi i danas. Poznato je da je za tanagre bio zainteresiran i H. Schliemann koji je nekoliko komada poslao na dar kraljici Sofiji od Nizozemske.

¹³ M. Abramić, *Arheološka istraživanja grčke kolonije Issa na otoku Visu*, *Ljetopis jugoslavenske akademije* 55, 1949, 9-17.

¹⁴ B. Nardelli, *Le terrecotte figurate del museo archeologico di Venezia provinienti da Zara*, *Diadora* 13, 1991., 43-51. Autorica iznosi i jedan vrlo zanimljiv podatak koji govori o skorom tiskanju njenog kataloga koroplastičkog materijala od ukupno 91 terakote iz zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. Tiskanje takvog kataloga bilo bi od nesumnjive važnosti.

tadašnji vrlo visoki komunistički funkcionar, odlučio za 63. rođendan obradovati Josipa Broza Tita posebnim poklonom. U Zagrebu je, znalo se, u privatnoj kolekciji obitelji Radovan bio zastupljen veći broj antičkih umjetnina. Čini se da je g. Radovan za službovanja kao starojugoslavenski diplomat u Grčkoj bio i veliki kupac antičkih predmeta. Kako bilo da bilo, obitelj je posjedovala veliku zbirku antičkih terakota i vaza koje su, nakon odluke nadležnih, morali dati na otkup. Vaze su dospjele u Arheološki muzej u Zagrebu, a zbirka terakota Josipu Brozu na poklon. Zbirka je potom bila prenesena na Brijune. Uz zbirku predao mu je S. Krajačić i jedan jedinstveni primjerak kataloga uvezen u crvenu kožu i opremljen crno-bijelim fotografijama svake pojedine terakote. Osim posvete na prvoj stranici,¹⁵ koju je potpisao sam S. Krajačić, katalog sadrži i mali uvod s naslovom *O terakotama iz Tanagre* koji je sastavila i vlastoručno potpisala I. Degmedžić, tada kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ispod njenog potpisa je i službeni pečat muzeja.

U svome sažetom, ali dosta informativnom tekstu piše I. Degmedžić o Tanagri i helenističkoj maloju plastici općenito. O tanagrama, zbog kojih je i napisala taj tekst, kaže ovo: "Zagrebačka zbirka grčke koroplastike je od svjetskog značenja. Danas se ne bi mogla više sastaviti takva zbirka, jer su grčka nalazišta sasvim iscrpljena. U Jugoslaviji posjeduje Narodni muzej u Beogradu 3 figure,¹⁶ a Gradska galerija Benko Horvat 1 figuru ove vrste, ali su sve nabavljene od sakupljača zagrebačke zbirke. Grupne figure su dragocjeni prilozi za izučavanje grčkog slikarstva. Većina figura su po tipu iz Tanagre, dok bi tipovi golih ženskih figura mogli biti korinške provenijencije, a žena na postelji s Erosom podsjeća na sličan motiv iz Mirine. Ostale figure mogle bi se pripisati sicilskim i donjoitalskim radionicama. Ovo su zaključci, koji se mogu stvoriti na prvi pogled, ali pouzdano se može reći, da je vrijednost zbirke prvorazredna, te da u umjetničkom i arheološkom pogledu ima reprezentativni karakter." (Degmedžić 1955).

Po ovome se zaključku već na prvi pogled može uočiti da je I. Degmedžić i te kako birala riječi koje će upotrijebiti, jer npr. ni jednom ne govori ništa

pobliže o zbirci koju naziva zagrebačkom. Međutim, autorica je ipak našla načina da na drugom mjestu progovori nešto više o zbirci. Učinila je to prigodom opisivanja svake pojedine figurice, odnosno glave. Ona je naime svaku figuricu i inventirala od broja 1 do 65, te dala i kratak opis terakote, njezine mjere te mjesto nalaza. Pri tome je zanimljivo da je za svaku napisala da potječe s Visa!

Zbirka je šezdesetih godina bila poslana u Beograd na Prirodno-matematički fakultet gdje su na njoj izvedeni restauratorsko-konzervatorski zahvati. Cjelovita je zbirka potom vraćena na Brijune s popratnim izvještajem restauratora (V. Brankovića) koji opisuje svoje postupke. Iz izvještaja se može pročitati da je na više uzoraka primijenjen IR-spektar te da su te analize pokazale da su terakote radene od hidroliskunske kaolinske gline najbolje kvalitete te da su pečene na temperaturi od 700-800° C.

U Muzejskom prostoru u Zagrebu, današnjim Klovićevim dvorima, na Jezuitskom trgu održana je 1986. izložba *S poštovanjem Titu* na kojoj su između ostalih izložaka predstavljene i dvije terakote iz zbirke s Brijuna (inv. br. 1 i 16).¹⁷ O arheološkom je dijelu izložbe pisao M. Cvijović, a pišući o tanagrama doslovce je prepisao ono što je napisala I. Degmedžić. No naveo je i jedan vrlo zanimljiv podatak, koji bi mogao biti razlogom Krajačićeva odabira poklona za Titov rođendan. Kaže, naime, da je Josip Broz od predsjednika grčke vlade 1954. dobio na poklon jedan kipić koji naziva *Igračicom iz Tanagre*.¹⁸

Početkom Domovinskog rata i srpskih napada na Hrvatsku umjetnine su se po cijeloj zemlji sklanjale na sigurno mjesto, pa je tako i cjelokupna zbirka umjetnina s Brijuna u kojoj su bile i terakote, sklonjena 1991. g. u Istarsku banku u Puli. Čitava je akcija bila vođena pod paskom Vesne Girardi-Jurkić, ministrice prosvjete i kulture, a uz asistenciju voditelja brijunske zbirke Antuna Vitasovića. G. 1995. zbirka je vraćena na Brijune.

Iako je zbirka kipića od terakote, koja se čuva na Brijunima, uistinu fascinantna i svojom ljepotom i očuvanošću, najsuvremenija zbivanja u istraživanju

¹⁵ Drugu Titu.
prigodom rođendana
Izvršni komitet
Saveza Komunističke
Hrvatske
Zagreb, 25.V.1955.

¹⁶ U kataloga grčkih i rimskih terakota iz Narodnog muzeja u Beogradu, kojeg je 1957.g. napisao M. Veličković uz svaku je terakotu napisano od koga je figura i nabavljena. Iako je katalog napisan dvije godine nakon što I. Degmedžić navodi da je Narodni muzej otkupio tri figure iz zagrebačke zbirke M. Veličković ne spominje te podatke.

¹⁷ Premda su obje izložene figure izuzetno lijepe danas raspoložemo podacima koji ih svrstavaju u neprijeporne krivotvorine.(M. Cvijović, *Antička zbirka u S poštovanjem Titu*, katalog izložbe, Zagreb 1985, 62.)

¹⁸ Čini se da se Josipu Brozu ova figurica naročito svidjela jer su se njegovi suradnici u godini koja je slijedila, potrudili oko otkupa "zagrebačke zbirke."

izrađevina od terakote uz pomoć prirodoslovnih metoda u analizi, kao i iskustva ponajboljih i najglasovitijih svjetskih muzeja i njihovih zbirki, potaknula su me pri proučavanju ove zbirke na suradnju s jednim od vodećih europskih instituta, s Rathen-Forschungslaborom pri Staatliche Museen u Berlinu. Ovu je suradnju potpuno podržalo i hrvatsko ministarstvo znanosti. U jesen 1996. godine na Brijunima je u svrhu uzimanja uzoraka za postupak termoluminiscencije boravio i voditelj laboratorija za TL-analizu dr. C. Goedicke. Tom sam prigodom, uz pomoć A. Vitasovića, precizno izmjerila kipiće¹⁹, detaljno ih pregledala i dokumentirala. Osim toga svaka je terakota i višestruko profesionalno fotografirana od strane M. Čolića.

Rezultati TL-analiza, koji su nakon nekoliko mjeseci stigli, bili su otprilike slični rezultatima koji su se pokazali i prigodom TL-analiza u zbirnama Londona, Pariza, Berlina i Münchena. Od 64 terakote²⁰, devetnaest ih je sigurno autentično (inv. br. 18, 21, 23, 27, 28, 29, 34, 35, 36, 43, 50, 53, 55, 56, 61, 64) dok kod pet nije bilo moguće nikakvo određenje (inv. br. 26, 42, 59, 62, 63). Ostale su terakote krivotvorine.

Prilikom kataloške obrade bilo je potrebno slijedom rezultata TL-analize podijeliti kipiće u tri grupe. U prvoj su grupi autentični primjerci terakota kod kojih se arheološka doza kreće između 4 i 10 Gray-a skraćeno Gy²¹ (Katalog A). U drugoj su oni primjerci kod kojih su arheološke doze previsoke što se dogodilo uslijed prekratkog postupka pečenja gline te iznose od 14 do 28 Gy, zbog čega o njihovoj autentičnosti nije moguće dati nikakvu izjavu (Katalog B). Treću grupu čine krivotvorine čije arheološke doze iznose između 0,3 do 2,5 Gy (Katalog C).

Na osnovi prikupljenih podataka, rezultata TL-analize kao i stilske i tipološke analize koroplastike iz zbirke na Brijunima, dade se ustvrditi nekoliko do sada nepoznatih, a važnih činjenica. Figure su rađene u dva različita stilska i vremenska razdoblja. Kipići pod inventarnim brojevima 56, 18 i 23, koji predstavljaju žene u stojećem stavu, počeli su se izrađivati u kasnom 5. st. pr. Kr. u Beotiji. To su ujedno i najstariji primjerci grčke koroplastike u ovoj zbirci. Te žene nose karakteristične široke frizure napravljene vjerojatno uz pomoć vlasulje. A takve se

frizure pojavljuju u Beotiji od 425. g. pr. Kr. najprije kao ženske frizure, da bi ih oko 400. g. pr. Kr. nosili i muškarci. Takav način friziranja nestaje oko 375. g. pr. Kr.

Beotijski kipići stojećih žena pojavljuju se u dvije tipološke varijante: ranijoj, kada žene drže jednu ruku podignutu na prsa, i kasnijoj, i češćoj, sa spuštenim rukama. Pod inv. br. 50 čuva se i poprsje ženske figure čiji se raniji izgled može rekonstruirati uz pomoć analogije. Radi se o kipiću žene koja stoji i drži u ruci nekakav predmet, kao što je slučaj i s ovom figurom. Takve figure potječu iz neke od beotijskih radionica te se mogu datirati u vrijeme druge polovice 4. st. pr. Kr.

U zbirci se pod inventarnim brojem 35, 43 i 34 nalaze i tri figure mladića koji stoje. Ovi kipići pripadaju beotijskom tipu mladih muškaraca koji su se izrađivali krajem 5. i u 4. st. pr. Kr. Drži se da je to tip tzv. tebanske kreacije, jer je najveći broj takvih figura pronađen u tebanskom svetištu Kabira. Mladiće odlikuje specifična frizura u kojoj im uvojci sasvim prekrivaju uši, a golo tijelo prekriveno je samo ogrtačem. Oni obično u rukama drže pijetla ili zeca.

Pod inventarnim brojem 36 čuva se kipić mladića koji stoji odjeven u specifično odijelo koje sačinjava hiton i hlamida te petas na glavi. Takvi su tipovi čest motiv koroplastičara, a nastajali su u drugoj polovici 4. st. pr. Kr.

U zbirci na Brijunima čuvaju se pod inventarnim brojevima 53, 55 i 21 i tri kipića poznata pod nazivom tanagre. Od vremena kasnog 4. st. pr. Kr. veoma česta tema koroplasta postaje elegantna žena obučena po tadašnjoj modi u hiton i široki ogrtač sličan kopreni. Preteče tih figura nalaze se u Ateni gdje su se izrađivale između 380. i 360. g. pr. Kr. Takve su figurice bile veoma omiljene i popularne pa su se i izvozile. Međutim, tek su kipići izrađeni u radionicama Tanagre doživjeli pravu, veliku popularnost. Njih se izvozilo doista na sve strane; a o njihovoj golemoj popularnosti svjedoči i podatak da se i njihove matrice uvelike izvozilo. Oko 330. i 300. g. pr. Kr. počeli su se tanagra-kipići proizvoditi i u Aleksandriji, Mirini, Donjoj Italiji i Siciliji. Motiv mlade elegantne žene zadržao se u koroplastici sve do sredine 2. st. pr. Kr.

¹⁹ Na ovom mjestu moram napomenuti da su mjere koje su u starijem katalogu bile navedene dobrim dijelom netočne iz meni neobjašnjivih razloga.

²⁰ Čini se da treba svakako napomenuti da je grupa s Amorom i Psihom, koja je u katalogu iz 1955.g. evidentirana pod brojem 25 nestala. Provjeravajući dokumentaciju može se sa sigurnošću utvrditi da je grupa bila vraćena s restauracije. Po popisima koji su rađeni prilikom deportacije umjetnina u Pulsku banku ništa se ne može zaključiti jer je zbirka navedena samo kao jedan u nizu predmeta. Odnosno u zapisniku stoji da je otpremljeno i vraćeno 65 statua i glava. Taj broj odgovara naime brojevima iz kataloga. Čini se pak da je do točnog broja došlo zbog toga jer je figura 43 ostala bez glave koja je potom zbrojena.

²¹ Količina, odnosno doza energije koja nastaje zahvaljujući radioaktivnom isijavanju mjeri se u jedinici koja se naziva Gray (Gy). Ova je jedinica dobila ime po britanskom fizičaru Haroldu Gray-u (1905-1965) koji se istaknuo na polju dozimetrije.

U zbirci na Brijunima, osim neosporno autentičnih kipića, čuva se i jedna figuralna posuda (inv. br. 42) kao i četiri glinene glave (inv. br. 26, 59, 62 i 63) za koje je TL-analiza pokazala da sadrže previsoku arheološku dozu Gray-a. Izuzetno velika količina od 14 do 28 Gy u figurama koje pokazuju helenistička stilska obilježja nije moguća, te se zaključuje da je pečenje gline prekratko trajalo. Zbog takvih okolnosti nije moguće sa sigurnošću govoriti o njihovoj (ne)autentičnosti.

Iz zbirke koja broji 64 primjerka koroplastike kemijskom je TL-analizom utvrđeno da su figure pod inventarnim brojevima 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 31, 32, 33, 35A, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 57, 58, 60 i 65 krivotvorine. Spomenuta je analiza pokazala da ovi predmeti sadrže premalene arheološke doze Gray-a. Te doze iznose od 0,3 do 2,5 Gy što neosporno ukazuje na njihovu modernu izradu.

Premda je stilska analiza utvrdila porijeklo nastanka kako klasičnih tako i helenističkih primjeraka zbirke, kao i vrijeme njihova nastanka, o mjestu njihova nalaza ne može se reći ništa pobježe. U kratkom prigodnom katalogu koji je 1955. sastavila I. Degmedžić navedeno je da sve figure potječu s Visa. To naravno nije točno jer je ova studija pokazala da je veliki broj figura krivotvoren. Slijedom toga možemo s velikom sigurnošću ustvrditi da su upravo krivotvorine bile sastavni dio otkupljene zbirke Radovan. Jesu li u zbirci bili i autentični primjerci ili su oni dodani zbirci iz nekog drugog izvora, npr. Visa, nije danas, čini se, moguće utvrditi. Međutim, uporno navođenje I. Degmedžić da figure jesu s Visa može uputiti na mogućnost da se u zbirci koja se čuva na Brijunima nalaze i primjerci koroplastike koja je iskopana na Visu. Kako ne raspolažemo zadovoljavajućom dokumentacijom istraživanja na Visu prije 1956. g. na to se pitanje ne može odgovoriti. I zaključno valja reći da bi veliku pomoć, barem u pretpostavci, pri preciziranju mjesta nalazišta nekih figura iz ove zbirke, jamačno pružilo i objavljivanje fundusa koroplastike s Visa koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu.

KATALOG A

1. Žena koja stoji

Inv. br. 56

Mjesto nalaza nepoznato

V 12,8 cm

450-425.g.pr.Kr.

Br. probe 56

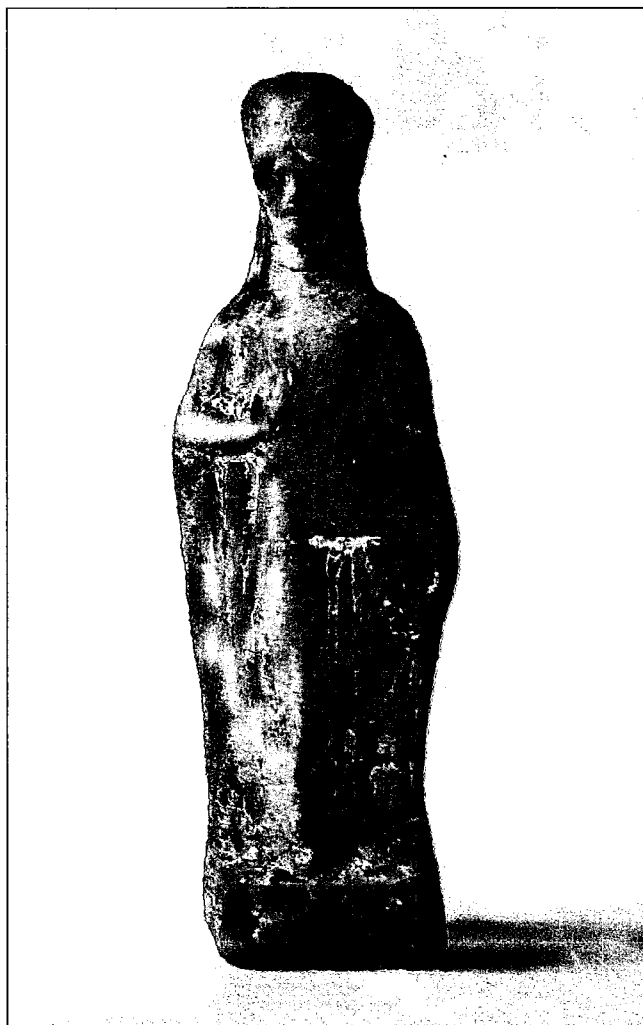
Pečena žutocrvena glina. Glava zalijepljena. Nema otvora za isparavanje. Proba uzeta s ruba dna postolja.

Kipiće žene koja stoji na niskoj, pravokutnoj bazi. Žena je oslonjena na lijevu nogu dok je desna malo savijena u koljenu. Lijeva je ruka ispružena i priljubljena uz tijelo, a desna savijena na prsima, te se čini kao da je nešto držala među prstima, možda cvijet koji je nekoć bio nacrtan. Odjevena je u peplos i apotigmu. Kosa joj je duga i složena u uvojke te pada niz leđa, a na čelu je podijeljena. Na glavi ima dijamem. Vide se ostaci žute i plavosive boje u naborima. Tragovi bijele podloge djelomično su sačuvani u udubljenjima figure. Figura na stražnjem dijelu nije obrađena.

Ova figura napravljena je u specifičnoj beotijskoj verziji klasičnog tipa žene koja stoji. Takve se figure pojavljuju u Beotiji od 450. g. pr. Kr. u dvije tipološke varijante: ranijoj, s jednom rukom podignutom na prsa te kasnijoj i češćoj, spuštenih ruku.

Kipiće iz brijunske zbirke može se usporediti s figurama iz Louvrea u Parizu, inv. br. S1652; te iz privatne zbirke iz Berlina (Köster, str. 94/16).

Lit.: Higgins1986; Köster 1926; Besques 1994.

2. Žena koja stoji

Inv. br. 18
Mjesto nalaza nepoznato
V 35,6 cm
oko 400.g.pr.Kr.
Br. probe 18

Pečena crvenosmeđa glina, napuknuta pa slijepljena u predjelu bedara, po čitavoj širini. Glava odlomljena i slijepljena. Otvor za isparavanje, pravokutnog oblika, je na leđima. Proba je uzeta s leđa, s desnog gornjeg ruba otvora za isparavanje.

Kipić predstavlja ženu koja stoji na pravokutnoj, visokoj bazi tako da joj je težina tijela djelomično prebačena na lijevu nogu. Ruke su spuštene niz tijelo. Žena je obučena u peplos poviše kojeg je prebacila apoptigmu koja se s ramena spušta do bokova. Kosa je podijeljena po sredini i počešljana u široku, napuhanu frizuru. Na glavi joj je visoki dijadem. Figura na stražnjem dijelu nije obrađena.

Ovakve figure počele su se raditi u kasnom 5. st. pr. Kr. i tipične su za područje Beotije. Karakteristične su po širokoj, napuhanoj frizuri koja

djeluje neprirodno, kao neka vrsta perike. Porijeklo takve frizure, jedinstvene za Beotiju, sasvim je nepoznato. Pojavila se oko 425. g. pr. Kr. kao ženska frizura da bi je oko 400. nosili i muškarci. Oko 375. g. pr. Kr. nestaje.

Kipić iz brijunske zbirke može se usporediti sa sličnima u Nacionalnom muzeju u Ateni, inv. br. 1881-2; u Britanskom muzeju u Londonu, inv. br. 1950. 1-4.1., inv. br. 1940. 6-10.6., inv. br. 1907.5-18.12.; u Zbirci Loeb u Berlinu - Kat. I, str. 67; u zbirci Arheološkog instituta u Leipzigu, inv. br. T 2353.

Lit.: Pekridou-Gorecki 1989; Vafopoulou-Richardson 1991; Higgins 1986; *Hauch des Prometheus* 1996.

3. Žena koja stoji

Inv. br. 23
Mjesto nalaza nepoznato
V 34 cm
oko 400.g.pr.Kr.
Br. br. 23.

Pečena žutosmeđa glina. Tragovi restauracije na postolju. Dobro sačuvan bijeli premaz. Veliki, pravokutni otvor za isparavanje je na leđima. Proba uzeta s leđa na desnom dnu autentičnog dijela postolja.

Figura žene koja stoji na pravokutnom visokom postolju oslonjena na lijevu nogu dok je desna malo savijena. Ruke su joj spuštene niz tijelo. Žena je obučena u peplos poviše kojega je prebačena apoptigma koja se s ramena spušta do bedara. Kosa je brižljivo začušljana u široku, napuhanu frizuru. Ostaci crvenonarančaste boje na naborima i rubovima peplosa.

Iako ova figura nema dijadem, te postoje neke razlike u frizuri, može je se stilistički pripisati istoj grupi kao figuru kat. br. 2.

Kipić se može usporediti s onima iz zbirki: Loeb u Berlinu - kat.I, str. 67; u Britanskom muzeju u Londonu, inv. br. 1950.1-4.1. i inv.br. 1907.5-18.12; u Nacionalnom muzeju u Ateni, inv.br. 1881-2; i u Arheološkom institutu u Leipzigu, inv. br. T 2353.

Lit.: Paul 1987; Vafopoulou-Richardson 1991; Higgins 1986.

4. Žena s kutijom

Inv. br. 50

Mjesto nalaza nepoznato

V 18 cm

380/360.g.pr.Kr.

Br. probe 50

Pečena svijetlosmeđa glina. Sačuvano samo poprsje figure, koje je učvršćeno na moderno, novonapravljeno postolje. Otvor za isparavanje prekriva gotovo čitav dio leđa. Proba uzeta s ruba otvora za isparavanje, visoko gore na desnoj strani.

Uz sačuvano poprsje, vidljive su podignute i uz tijelo do visine grudi priljubljene ruke. U lijevoj ruci drži cilindrični predmet koji je djelomično prekriven skutima odjeće. Žena je vjerojatno bila odjevena u peplos, a s ramena joj se spuštala i sad djelomično vidljiva apoptigma. Ima široku, napuhanu frizuru sličnu perici na kojoj se smjestio danas djelomično sačuvani dijadem. U uvojcima su još uvijek vidljivi ostaci crvene boje, a po tijelu ima bijelog premaza.

Ovakve su se figure izrađivale u Beotiji, naročito u Tebi. Karakteristične su po tome što u rukama drže različite predmete. Datira ih se između 380. i 360. g. pr. Kr

Figura iz brijunske zbirke može se usporediti sa sličnima iz: Staatliche Antikensammlungen München, inv.br. NI 5508 i inv.br. NI 5506; te iz Britanskog muzeja u Londonu, inv.br. 1940.6-10.6

Lit.: Hauch des Prometheus 1996; Higgins 1986.

5. Mladić sa životinjicom

Inv. br. 35

Mjesto nalaza nepoznato

V 14 cm

450.g.pr.Kr.

Br. probe 35

Pečena svijetlosmeđa glina. Glava nedostaje kao i dio desne ruke oko lakta. Stražnji dio leđa oštećen. Proba uzeta s lijevog dijela dna postolja.

Kipić stoji na pravokutnoj nižoj bazi. Oslonjen je na lijevu nogu, a desna mu je savijena u koljenu. Desna ruka mu je savijena i priljubljena uz tijelo. U njoj drži životinjicu (pijetla?). Lijeva mu je ruka prekrivena ogrtačem, lagano savijena u laktu. Preko ramena ima prebačeni *himation* koji mu jednim krajem prekriva čitavu lijevu ruku. Prednji dio tijela je gol, te je bosonog. Tragovi bijele podloge i sive boje vidljivi su uglavnom na leđima.

Ova figura pripada beotijskom tipu mladića, kakav se često izrađivao u 5. i 4. st. pr. Kr. Drži se da je taj tip tebanska kreacija, jer je najveći broj ovakvih kipića pronađen u tebanskom svetištu Kabira. Mladići u rukama obično drže pijetla ili zeca. Ti se mladići osim toga odlikuju i specifičnom frizurinom, u kojoj im uvojcima sasvim prekrivaju uši.

Ovaj se kipić iz brijunske zbirke može usporediti s kipićem iz brijunske zbirke br. kat. 6 te sličnima iz Britanskog muzeja u Londonu inv. br.1867.2-5.3 i inv. br. 1907.5-18.11; Louvrea u Parizu inv. br. MNB 3056; Ashmolean muzeja u Oxfordu inv. br. 1893, 96 te Narodnog muzeja u Beogradu inv. br. 511/1.

Lit.: Besques 1994; Veličković 1957; Higgins 1986; Vafopoulou-Richardson 1991.

6. Mladić s pijetlom

Br. Inv. 43 i 43A

Mjesto nalaza nepoznato

V F 15,1 cm; VG 3,5 cm

oko 450.g.pr.Kr.

Br. probe 43 i 43A

Pečena svijetlosmeđa glina. Glava je odlomljena i uglavljena u moderno postolje. Pravokutni, veliki otvor za isparavanje preko cijelih leđa. Probe su uzete s ruba postolja figure, i na glavi ispod stražnjeg dijela vrata.

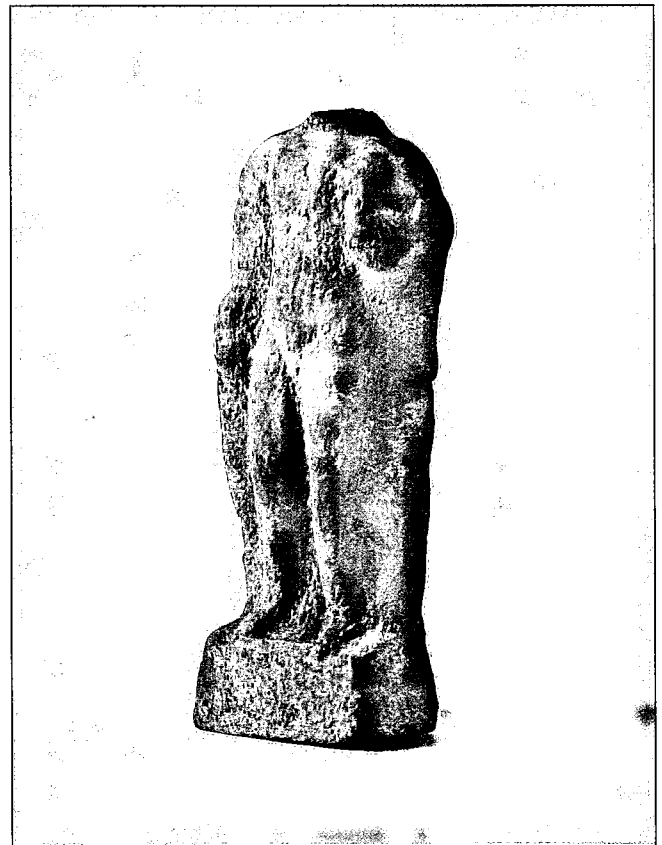
Kipić stoji na pravokutnoj bazi. Mladić je oslonjen na lijevu nogu, a desna mu je malo savijena u koljenu. Desna mu je ruka ispružena uz tijelo, a lijeva savijena do prsiju i u njoj drži pijetla. Preko ramena ima prebačen *himation*, poput šala, koji mu potom simetrično pokriva obje ruke i stražnji dio tijela, pri čemu prednji dio tijela ostaje nag. Na nogama nema obuće. Kosa mu je počesljana u kovrče koje mu pokrivaju uši. Tragovi bijele podloge i sive boje u udubljenjima.

Ova figura spada u beotijski tip mladića, uobičajen u V. i IV. st. pr. Kr. što su pokazala ispitivanja u Rhitsoni, Tebi, Tespiji i Tanagri. Najviše ih je pronađeno u Tebi, u svetištu Kabira gdje su ih zavjetovali. Smatra se da je riječ o tipu tebanske kreacije. Pri tome nije još razjašnjeno ima

li pijetao (ili zec) kultni karakter ili je pak ljubavni poklon.

Ova figura iz brijunske zbirke daje se usporediti s onom iz iste zbirke, br. inv. 5, te s kipićima u Narodnom muzeju u Beogradu, br. Inv.511/1; Ashmolean muzeju u Oxfordu, br. Inv. 1893,96; Louvreu u Parizu, br. inv. MNB 3056; Britanskom muzeju u Londonu, br. Inv. 1867.2-5.3 i br. inv. 1907.5-18.11.

Lit.: Besques 1994; Veličković 1957; Higgins 1986; Vafopoulou-Richardson 1991.

7. Mladić koji stoji

Br. inv. 34

Mjesto nalaza nepoznato

V 26,1 cm

kraj 5. početak 4. st.pr.Kr.

Br. probe 34

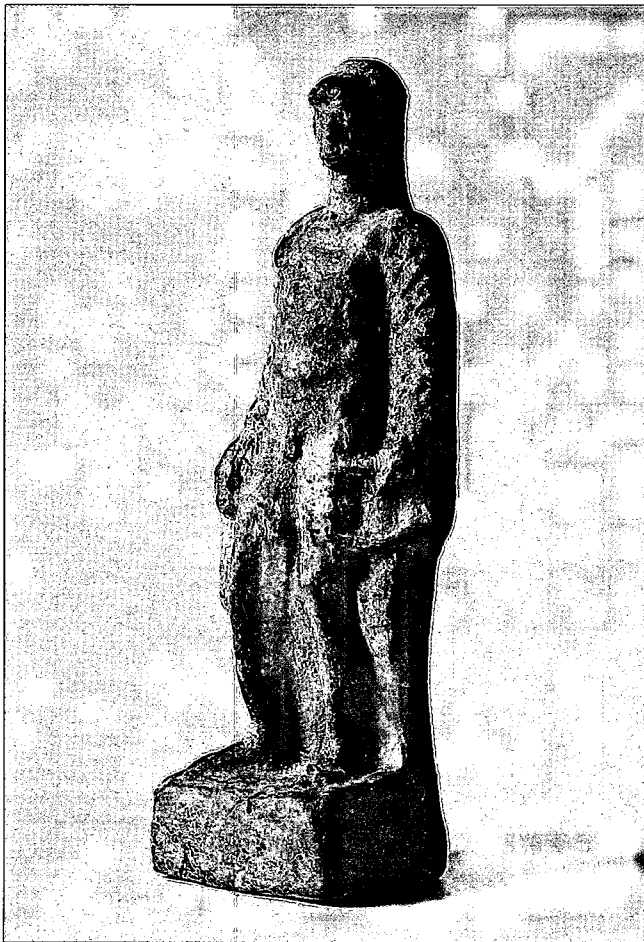
Pečena crvenosmeđa glina. Vidljivi su tragovi modernog lijepljenja, na glavi koja je napukla u predjelu nosa, kao i na koljenima. Velika, pravokutna rupa za isparavanje na leđima. Proba je uzeta s dna postolja na lijevoj strani.

Na postolju stoji mladić oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo savijena u koljenu. Obje su mu ruke spuštene i priljubljene uz tijelo. Do šaka su prekrivene ogrtačem - *himationom*, koji mu je prekrpio i leđa te se spušta prema nogama. Prednji dio tijela

mu je potpuno gol. Bosonog je. U lijevoj šaci drži predmet pravokutnog oblika ali nejednake debljine. Kosa mu je počesljana tako da su mu prekrivene uši, a na potiljku ima plitku kapu. Vidljivi su ostaci oker boje na čitavu tijelu.

Ovaj kipić po svojim karakteristikama pripada u beotijski tip figure mladića, koje su se izrađivale oko 300. g. pr. Kr. Mladić na glavi ima i plitku kapu kao i kipić iz Staatliche Museen u Berlinu (inv. br. NI 6764), no taj u lijevoj ruci drži pijetla, dok ovaj iz brijunske zbirke u ruci drži neki neodređeni predmet.

Lit.: Hamdorf 1996.

8. Mladić

Inv. br. 36.

Mjesto nalaza nepoznato

V 22,6 cm

380/350.g.pr.Kr.

Br. probe 36

Pečena svijetlosmeđa glina. Vidljiva mjesta lijepljenja po sredini tijela, oko listova nogu i na vratu. Pravokutni otvor za isparavanje nalazi se na leđima. Proba je uzeta s gornjeg desnog ruba otvora za isparavanje.

Mladić stoji na dvije baze koje se nalaze jedna iznad druge. Donja je baza tanka poput plinte i šira od gornje koja je pravokutna i viša. Oslonjen je na desnu nogu dok je lijeva sasvim malo savijena. Lijevom je rukom uhvatio dio odjeće - hlamide, koju je, zajedno s rukom, podigao do lijevog boka. Hlamida je pričvršćena na lijevom ramenu. Desnom ispruženom rukom pridržava desni rub ogrtača. Osim ogrtača na sebi ima kratki hiton. Kosa mu je u kovrčama koje mu prekrivaju uši. Na glavi mu je donji dio šešira - petas, čiji obod nedostaje. Na nogama nosi kratke čizmice.

Figurice mladića i muškaraca pojavljuju se kao čest motiv ne samo kod beotijskih koroplastičara. Prikazuju se prilikom odlaska u gimnazij, ali i u vojničkom odijelu. Tada su obično obučeni u kratki hiton (haljetak), hlamidu (putnički ogrtač) dok na glavi nose petas (šešir). Mladić, koji je upravo u vojnoj službi, nazivao se *efeb*.

Kipić iz brijunske zbirke može se usporediti sa sličnima iz Staatliche museen u Berlinu, br. inv. SL 164; iz Nacionalnog muzeja u Ateni, bez inv.br. obj. Higgins sl.179, 180 i 181.

Lit.: Hamdorf 1996; Higgins 1986.

9. Žena koja stoji

Inv. br. 53.

Mjesto nalaza nepoznato

V 14,4 cm

3. st.pr.Kr.

Br. probe 53

Pečena crvenosmeđa glina. Autentična glava je otkinuta, ali je kasnije slijepljena. Na leđima otvor za isparavanje. Proba je uzeta s lijevog ruba otvora za pečenje na dnu postolja.

Kipić stoji na niskoj okrugloj bazi. Žena je naslonjena na desnu nogu dok je lijeva lagano savijena. Obučena je u hiton i ogrtač koji je prebacila preko glave. Vidi joj se samo lice i podlaktice ruku. Ruke su prekrížene na trbuhu, a desnim dlanom je obuhvatila lijevo zapešće. Dobro su vidljivi ostaci bijele podloge. U udubljenjima odjeće tragovi sivoplave boje.

Od vremena kasnog 4. st. pr. Kr. veoma česta tema koroplasta postaje elegantna žena, obučena po tadašnjoj modi u hiton i široki ogrtač sličan kopreni, koji može biti i proziran. Preteče tih figurica dolaze iz Atene gdje su se izrađivale između 380. i 360. g. pr. Kr. Oko 330. i 300. g. pr. Kr. počeli su se kipići tipa tanagra proizvoditi i u drugim krajevima: Aleksandriji, Mirini, Donjoj Italiji i Siciliji. Kipići toga tipa i njihove varijacije zadržali su se kao omiljena tema sve do sredine 2. st. pr. Kr.

O udatim grčkim ženama koje umataju glave u šalove između ostalih izvješćuju Heraklid Kritik (*Herakleides 1,18*) i Plutarh (*Moralia, 232 C*). Stoga nije neobično da se motiv žene s koprenom pojavljuje i kod kipića tipa tanagra. Kako je mjesto i kontekst nalaza kipića iz brijunske zbirke nejasan, tako se ne može govoriti ni o radionici. Žene s koprenom izrađivali su koroplasti i u Tanagri (Staatliche Museen Berlin, br. inv. TC 7674, TC 6314, TC 8224, TC 8226; Staatliche Antikensammlung u Münchenu, br. inv. SCH 197), zatim u Ateni (Staatliche Antikensammlungen u Münchenu, br. inv. NI 6790; Louvre u Parizu, br. inv. CA 462), pa u Maloj Aziji (Staatliche Antikensammlung u Münchenu, br. inv. NI 6759), i konačno na Siciliji (Louvre u Parizu, br. inv. MN 1474).

Ovaj kipić potječe iz iste matrice kao i kipić br. inv. 55., premda imaju različite glave.

Lit.: Kleiner 1942; Köster 1926; Higgins 1986; Besques 1994.

10. Žena koja stoji

Inv. br. 55

Mjesto nalaza nepoznato

V 14,6 cm

3. st.pr.Kr.

Br. probe 55

Pečena crvenosmeđa glina. Tragovi modernog lijepljenja između glave i vrata. Otvor za isparavanje nalazi se na leđima. Proba je uzeta s desnog ruba otvora za pečenje na dnu postolja.

Kipić žene koja stoji na niskoj okrugloj bazi. Žena je naslonjena na desnu nogu dok joj je lijeva malo savijena. Obučena je u hiton i ogrtač koji joj prekriva ramena, ruke do podlaktica te dopire do listova. Ruke je, zajedno s krajevima ogrtača prekrížila na trbuhu, a desnim je dlanom obuhvatila lijevo zapešće. Kosa je počesljana tako da su na čelu i ušima kovrče, dok je ostatak prekriven rupcem koji je također skupljen na vratu. Vidljivi su ostaci podloge kao i plave boje na ogrtaču te žarkocrvene boje u kosi.

Ovaj je kipić rađen iz matrice iz koje je izrađen i kipić pod inv. br. 53. To nije nimalo neobično, jer su se matrice izrađivale upravo zato da bi se više puta upotrijebile. Matrice su mogle biti i bez glave kao što je i slučaj s ovim kipićima. Glave bi se onda izrađivale uz pomoć drugih matrica.

Kipić iz brijunske zbirke može se usporediti s onima iz: Staatliche Museen Berlin, inv. br. TC 7674, TC 6314, TC 8224, TC 8226; Staatliche Antikensammlung München, br. inv. NI 6759; Louvre u Parizu, inv. br. MN 1474.

Lit.: Hamdorf 1994; Nicholls 1984, Kleiner 1941; Higgins 1986.

11. Žena s lepezom

Inv. br. 21

Mjesto nalaza nepoznato

V 21 cm

3. st.pr.Kr.

Br. inv. 21

Pečena crvenosmeđa glina. Tragovi napuklina na podnožju. Na leđima se nalazi otvor za isparavanje. Proba je uzeta sa stražnje strane ispod lakta lijeve ruke.

Kipić stoji na vrlo niskoj četvrtastoj bazi. Žena je naslonjena na desnu nogu, a lijeva je savijena u koljenu i povučena sasvim malo prema natrag. Ispod hitona izviruje i prednji dio šiljaste lijeve cipele. Obučena je u hiton i ogrtač koji joj je prebačen preko glave i čija je dva prednja kraja uhvatila lijevom rukom (koja je ostala ispod ogrtača), i podigla ih do prsiju. Desna ruka je savijena u laktu, te je naslonjena iznad prsiju. Od desne su ruke vidljivi samo prsti kojima drži lepezu. Iako joj ogrtač prekriva dobar dio glave, vidljiva je kovrčava kosa na čelu. Vrlo dobro su sačuvani ostaci bijele podloge na čitavoj figuri.

Iako je ova figura rađena pomalo nezgrapno, pri čemu se naročito ističe neproporcionalno tijelo i predugačka lijeva ruka, ipak je jasno uočljivo da je rađena u tipičnoj maniri tipa tanagra. Ovakve su se figurice u vrijeme helenizma izrađivale u mnogim radionicama Velike Grčke, a njihova kvaliteta je itekako ovisila o stručnosti majstora. Žena koju predstavlja kipić iz brijunske zbirke, obučena je po modi koju je zahtijevalo ondašnje vrijeme, u hiton i himation. U ruci drži lepezu što je jedan od tipičnih atributa figurica tipa tanagra.

Premda se ne može sa sigurnošću utvrditi gdje je izrađena figurica iz brijunske zbirke, mogu se ipak navesti njeni uzori iz Tanagre. Takve se figure čuvaju u Louvreu u Parizu, inv. br. CA 3312, S 1655; u Staatliche museen u Berlinu, inv. br. TC 7674, u Archäologisches Institut u Leipzigu, inv. br. T 2216

Lit.: Perkidou-Gorecki 1989; Köster 1926; Kleiner 1942; Higgins 1986; Paul b. g.

12. Glava žene

Inv. br. 27

Mjesto nalaza nepoznato

V 5,2 cm

Br. probe 27

Pečena crvenosmeđa glina. Glava je veoma oštećena s jedva prepoznatljivim konturama lica. Proba je uzeta s dna vrata na desnom rubu.

Budući da je glava veoma oštećena može se tek, zahvaljujući ostacima frizure i ukrasa na glavi, govoriti o ženskoj figuri. Crte lica su apsolutno arhaične, ali to može biti i posljedica oštećenja. Mogu se raspoznati i tragovi bijele podloge.

Lit.: Paul b.g; Köster 1926.

Žena nosi kosu počešljanu u frizuru od dva dijela. Prednji dio kose pokriva dio čela i uši, a stražnji je napuhan i na tjemenu je. Žena je nosila okrugle naušnice, a vjerojatno i vrpcu, obruč ili dijamem u kosi. Na licu su vidljivi tragovi bijele boje.

Način na koji je počešljana ova ženska glava iz brijunske zbirke podsjeća na frizuru ženske figurice iz donje Italije, koja se čuva u Münchenu, (inv. br. NI 6309), kao i jedne ženske tarentinske figurice koja se čuva u Berlinu (br. inv.1987.5).

Lit.: Kleiner 1942; Paul b.g; Hauch des Prometheus 1996.

14. Glava žene

Inv. br. 64

Mjesto nalaza nepoznato

V 4,8

Br. probe 64

Pečena crvenosmeđa glina. Odlomljen dio nosa i usnica. Iznad lijevog uha vidljiv ostatak, ili nekog ukrasa frizure ili dijela pokrivala za glavu. Proba je uzeta sa stražnje strane, s dna vrata.

Glava žene je nagnuta malo na lijevu stranu. Od čela do ušiju vidi se dio kose u kovčama, dok je stražnji dio glave bio pokriven. Čini se da je na glavi imala rubac koji kao da je vezala iznad lijevog uha u čvor. Vidljivi tragovi bijele podloge.

13. Glava žene

Inv. br. 28

Mjesto nalaza nepoznato

V 3,5 cm

Br. probe 28

Pečena žutosmeđa glina. Dijelovi frizure oštećeni. Desna naušnica oštećena. Proba uzeta sa stražnjeg dijela vrata.

Način na koji je počešljana ova glava podsjeća na frizuru terakotne figurice žene s Visa, kojoj je kosa uhvaćena na tjemenu u povez, dok su na čelu uvojci. S obje je strane ušiju imala ukrase od lišća i cvijeća.

Lit.: Issa 1983; Kirigin 1996.

15. Glava žene

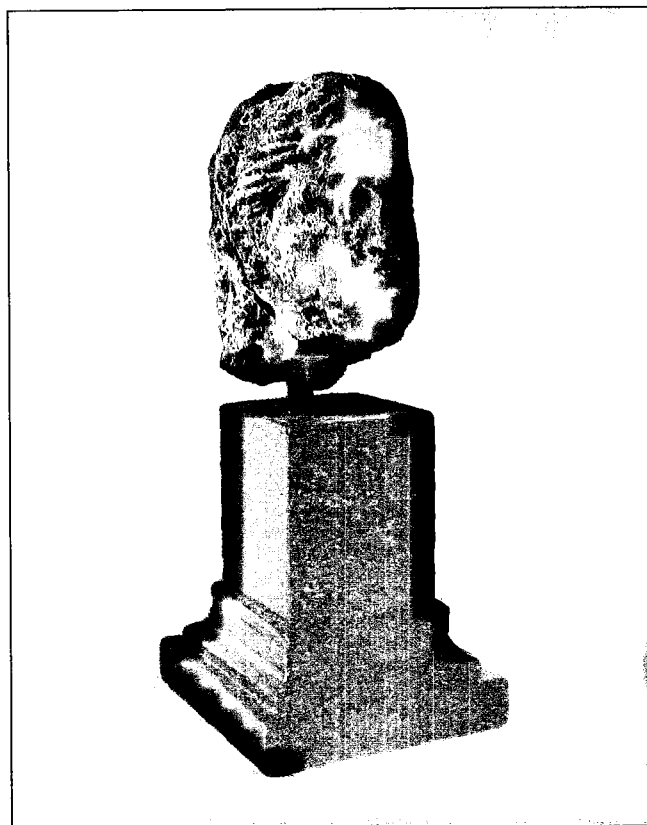
Inv. br. 29
Mjesto nalaza nepoznato
V 4,2 cm
Br. probe 29

Pečena svijetlosmeđa glina. Lijevi dio kose oštećen kao i predio oko lijevog uha. Pukotine između desnog dijela vrata i glave. Proba uzeta s desnog dijela vrata, odozdo.

Ova je žena nosila kosu podijeljenu po sredini. Na desnoj su strani još lijepo vidljivi pramenovi frizure. Žena je mogla nositi i neki ukras preko glave kao dijamant ili obruč. Stražnji je dio glave nerazpoznatljiv, te se ne može utvrditi je li kosa bila povezana rupcem ili skupljena na tjemenu. Vidljivi su ostaci bijele podloge na desnoj strani lica.

I ova glava podsjeća na glavu terakota figure nađene na Visu. Potonja ima valovitu kosu podijeljenu preko sredine glave koja je skupljena na zatiljku pa se u pramenovima spušta niz leđa. Osim toga na glavi nosi vijenac.

Lit.: Abramić 1949; Mano-Zisi 1982.

16. Glava djevojčice

Inv. br. 61
Mjesto nalaza nepoznato
V 3,2 cm
Br. probe 61

Svijetlosmeđa pečena glina. Lice je prilično oštećeno. Također su oštećeni dijelovi kose na lijevoj strani vrata. Proba je uzeta ispod vrata, na desnoj strani.

Ova malena djevojčica počešljana je kao i njene starije suvremenice, tako da joj je kosa skupljena na potiljku i složena u frizuru. Na čelu i oko ušiju su kovrče. Osim toga na glavi nosi debeli obruč. Djevojčica je podigla glavicu prema gore kao u igri ili plesu, kao što je to pokazano na kipiću djevojčice iz Tarenta (Nacionalni muzej u Tarentu, inv. br. Gen 51272).

Ukras koji u kosi nosi djevojčica iz brijunske zbirke bio je uobičajen za tadašnju modu. Često su se u takvu debelu vrpču upletali listovi i cvijeće. Sličan ukras imaju i figurice dvaju dječaka pronađenih

u Tanagri (Britanski muzej u Londonu, inv. br.1874.3-5.70 i 1903.5-18.2). Dvije figure žena iz Tarenta (Staatliche Museen u Berlinu inv. br. 1986.33 i 1987.4) nose sličan ukras, kao i dvije terakota statue žena pronađenih na Visu (Kirigin 1996, 147).

Motivi male djece bili su jedna od glavnih tema koroplasta. Sačuvane su brojne figurice tako npr. iz Atike (Staatliche Museen u Berlinu, inv. br. 1980.24, TC 8833.73); Tanagre (Louvre, inv. br.TC 2160); Mirine (Louvre, inv. br. MYR 310, MNB 1321, MYR 302, MYR 301); Velike Italije (Louvre, inv. br. Cp 5007); Aleksandrije (Louvre, inv. br. CA 659; CA 2185).

Lit.: Hope 1962; Higgins 1986; Besques 1994; Kirigin 1996.

KATALOG B

1. Figuralna posuda

Inv. br. 42
V 18 cm
Br. probe 42

Pečena svijetlosmeđa glina. Proba je uzeta ispod dna čvora u koji je spletena kosa.

Plastika predstavlja glavu žene na oblom visokom postolju koje na vrhu ima uski prsten. Žena ima gustu, valovitu kosu počesljanu s razdjeljkom te skupljenu na tjemenu u čvor. Na glavi žene nalazi se vrč s užim vratom, na kojem se nalazi držač, čiji je kraj učvršćen u stražnji dio frizure. Vrč na ženinoj glavi ima dobro sačuvanu crnu boju, koje ima djelomično i na postolju. U kosi su vidljivi ostaci crvene boje, dok je na licu bijela podloga.

Ova figuralna posuda pokazala je u TL-analizi arheološku dozu od 28 grey-a što ukazuje na prekratko vrijeme pečenja. Zbog tako visokog rezultata nije moguće o njoj dati konačnu ocjenu autentičnosti.

2. Glava žene

Inv. br. 59
V 4,7 cm
Br. probe 59

Pečena smeđa glina. Proba je uzeta ispod desne strane vrata.

Ova ženska glava ima kosu razdjeljenu po sredini glave te skupljenu na tjemenu u veliki, valjkasti oblik. Udubljenje na glavi pokazuje da je nekoć u kosi imala vrpču ili dijamem. Dobro je vidljiva desna okrugla naušnica.

Prilikom TL-analize glava je pokazala arheološku dozu od 20 Grey-a što ukazuje na kratko pečenje gline. Ova se glava žene ne može sa sigurnošću svrstati među autentične predmete.

3. Glava žene

Inv. br. 26
V 3,7 cm
Br. probe 26

Pečena crvenosmeđa glina. Poprečno, po sredini lubanje vidljiva napuklina. Proba je uzeta ispod vrata, sa stražnje strane.

Ova je ženska glava nalo nagnuta na lijevu stranu. Oko glave žena je nosila svezan rubac, koji je padao duboko na čelo, praveći po jedan nabor sa svake strane. Rupcem je uhvaćena i sva kosa na potiljku. Žena je nosila i okrugle naušnice od kojih je desna potpuno sačuvana, a lijeva samo djelomično.

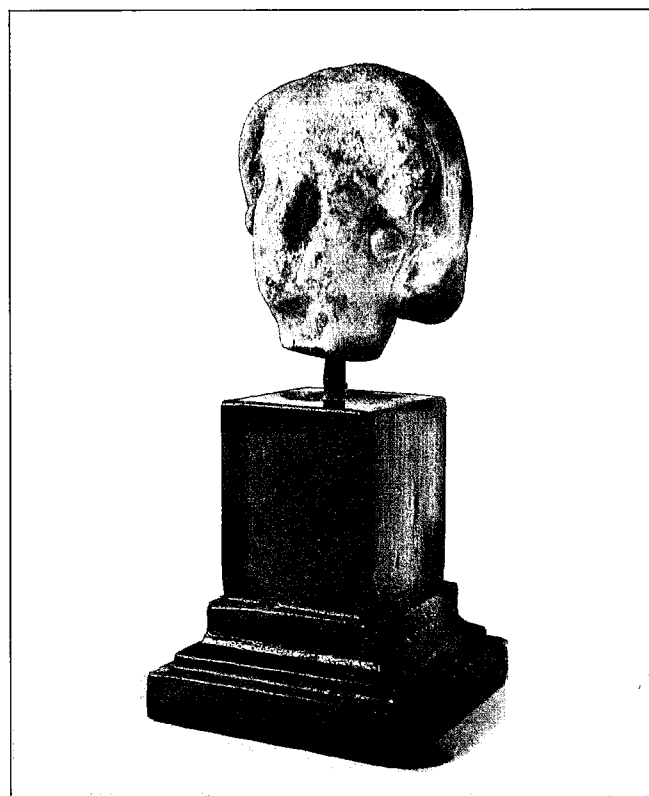
TL-analiza ove glave pokazala je arheološku dozu od 16 Grey-a, te o njoj nije moguće dati konačan iskaz.

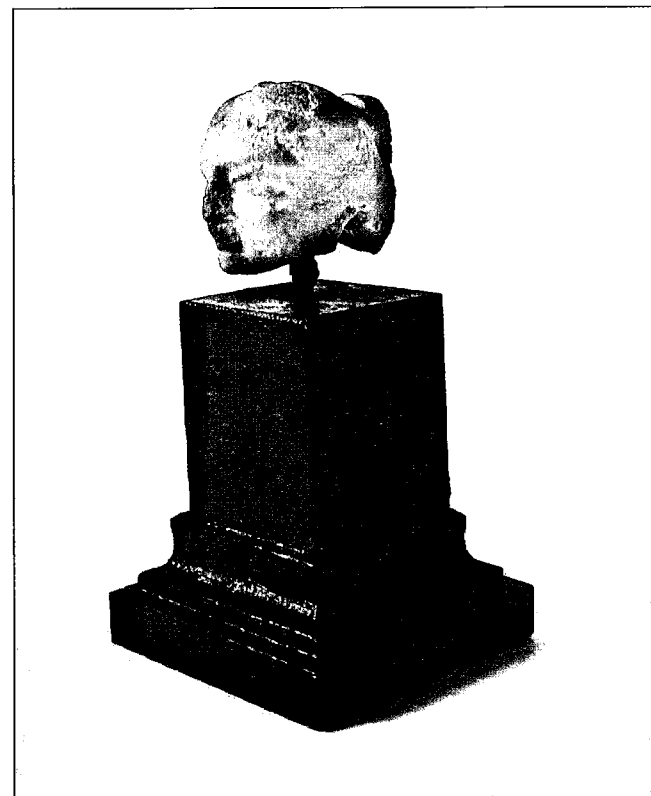
Katalog B, br. 1

Katalog B, br. 4

Katalog B, br. 3

Katalog B, br. 5

4. Glava dječaka

Inv. br. 62
V 4,6 cm
Br. probe 62

Pečena okersmeđa glina. Gornji dio glave slijepljen, a nos i brada oštećeni. Proba je uzeta sa stražnje strane, ispod vrata.

Dječak ima razbarušenu frizuru s kovrčama oko čitavog lica i preko ušiju.

Prilikom TL-analize glava dječaka pokazala je arheološku dozu od 19 grey-a, što ukazuje na nedovoljno trajanje postupka pečenja. Stoga nije moguće odrediti autentičnost predmeta.

5. Glava žene

Inv. br. 63
V 2,1 cm
Br. probe 63

Pečena svijetlosmeđa glina. Glava ima oštećenja na desnom obrazu, lijevoj nosnici i na kosi. Proba je uzeta s potiljka.

Ova ženska glava ima neobične crte lica, primjerice velike izdužene oči koje zauzimaju čitavu širinu glave, i uz to neproporcionalno velik nos. Kosa žene bila je razdijeljena po sredini.

TL-analiza glave pokazala je arheološku dozu od 14 Grey-a što ukazuje na nedovoljno vrijeme pečenja gline. Stoga nije moguća nikakva izjava o autentičnosti predmeta.

KATALOG C

1.
Žena koja stoji
Inv. br. 1
V 23,6 cm
Br. probe 1	2.
Žena koja stoji
Inv. br. 2
V 20,4 cm
Br. probe 2	11.
Žena koja stoji
Inv. br. 11
V 28 cm
Br. probe 11	12.
Žena koja sjedi
Inv. br. 12
V 15,3 cm
Br. probe 12
3.
Žena koja stoji
Inv. br. 3
V 21,2 cm
Br. probe 3	4.
Žena koja stoji
Inv. br. 4
V 18,8 cm
Br. probe 4	13.
Žena koja stoji
Inv. br. 13
V 22,4 cm
Br. probe 13	14.
Žena koja stoji
Inv. br. 14
V 22,3 cm
Br. probe 14
5.
Žena koja stoji
Inv. br. 5
V 19,8 cm
Br. probe 5	6.
Žena koja stoji
Inv. br. 6
V 22,2
Br. probe 6	15.
Žena koja stoji
Inv. br. 15
V 22,2 cm
Br. probe 15	16.
Žena s lirom
Inv. br. 16
V 26,4 cm
Br. probe 16
7.
Žena koja sjedi
Inv. br. 7
V 22,2 cm
Br. probe 7	8.
Žena koja stoji
Inv. br. 8
V 23,7 cm
Br. probe 8	17.
Žena koja stoji
Inv. br. 17
V 20,5 cm
Br. probe 17	18.
Žena koja stoji
Inv. br. 19
V 22,9 cm
Br. probe 19
9.
Dječak koji sjedi
Inv. br. 9
V 14,2 cm
Br. probe 9	10.
Atena
Inv. br. 10
V 21,4 cm
Br. probe 10	19.
Žena koja sjedi
Inv. br. 20
V 13,1 cm
Br. probe 20	20.
Žena koja stoji
Inv. br. 22
V 20,4 cm
Br. probe 22
		21.
Afrodita u školjci
Inv. br. 24
V 10,5 cm
Br. probe 24	22.
Amor i Psihe (nestala)
Inv. br. 25.
V29,7cm(po Degmedžić)
Br. probe nema
		23.
Žena koja stoji
Inv. br. 31
V 18,2 cm
Br. probe 31	24.
Žena koja stoji
Inv. br. 32
V 19,3 cm
Br. probe 32
		25.
Žena koja stoji
Inv. br. 33
V 22,2 cm
Br. probe 33	26.
Glava mladića
Inv. br. 35 A
V 2,9 cm
Br. probe 35a
		27.
Amor i Psihe
Inv. br. 37
V 17,2 cm
Br. probe 37	28.
Grupa figura
Inv. br. 38
V 22,5 cm
Br. probe 38
		29.
Žena koja sjedi
Inv. br. 39
V 17,6 cm
Br. probe 39	30.
Žena koja čuč
Inv. br. 40
V 15 cm
Br. probe 40
		31.
Žena koja stoji
Inv. br. 41
V 25,7 cm
Br. probe 41	32.
Žena koja sjedi
Inv. br. 44
V 18,3 cm
Br. probe 44

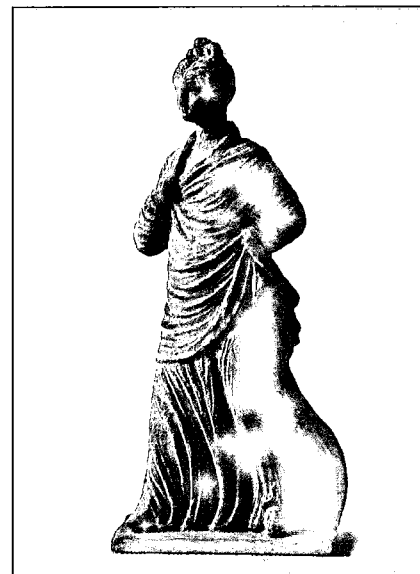
33. **Pedagog**
Inv. br. 45
V 14 cm
Br. probe 45
34. **Djevojka i Amor**
Inv. br. 46
V 15 cm
Br. probe 46
35. **Žensko poprsje**
Inv. br. 47
V 16 cm
Br. probe 47
36. **Žena koja sjedi**
Inv. br. 48
V 17,2 cm
Br. probe 48
37. **Žena koja sjedi**
Inv. br. 49
V 17,4 cm
Br. probe 49
38. **Žena koja stoji**
Inv. br. 51
V 24,2 cm
Br. probe 51
39. **Žena koja sjedi**
Inv. br. 52
V 16,2 cm
Br. probe 52
40. **Grupa figura**
Inv. br. 54
V 20,8 cm
Br. probe 54
41. **Djevojka s lirom**
Inv. br. 57
V 7,5 cm
Br. probe 57
42. **Starica koja stoji**
Inv. br. 58
V 10,7 cm
Br. probe 58
43. **Glava muškarca**
Inv. br. 60
V 3,8 cm
Br. probe 60
44. **Glava žene**
Inv. br. 65
V 2,4 cm
Br. probe 65

Katalog C, br. 1

Katalog C, br. 2

Katalog C, br. 3

Katalog C, br. 4

Katalog C, br. 5

Katalog C, br. 6

Katalog C, br. 7

Katalog C, br. 8

Katalog C, br. 9

Katalog C, br. 10

Katalog C, br. 11

Katalog C, br. 12

Katalog C, br. 13

Katalog C, br. 14

Katalog C, br. 15

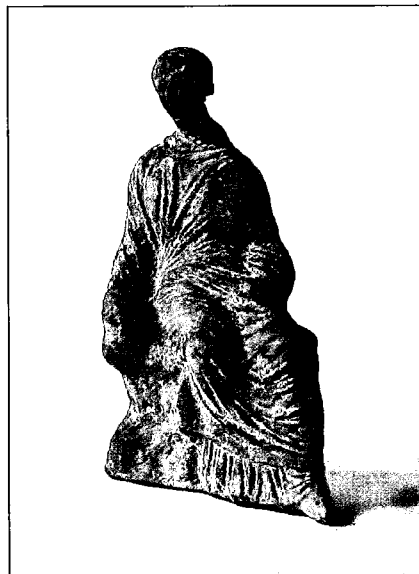
Katalog C, br. 16

Katalog C, br. 17

Katalog C, br. 18

Katalog C, br. 19

Katalog C, br. 20

Katalog C, br. 21

Katalog C, br. 23

Katalog C, br. 24

Katalog C, br. 25

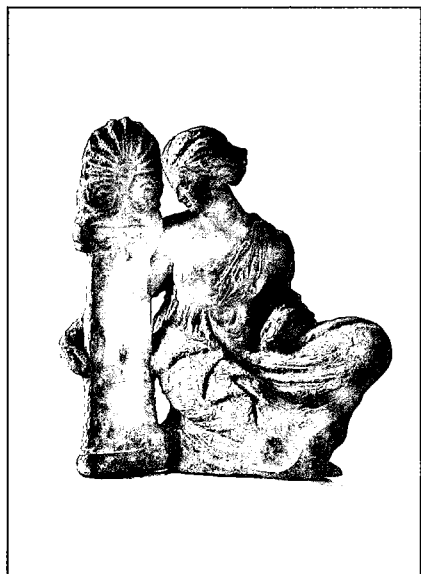
Katalog C, br. 27

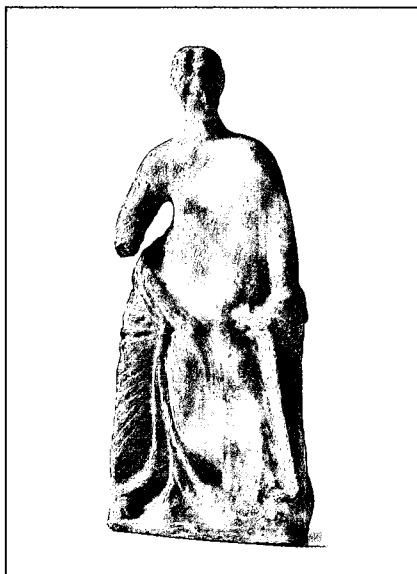
Katalog C, br. 28

Katalog C, br. 29

Katalog C, br. 30

Katalog C, br. 31

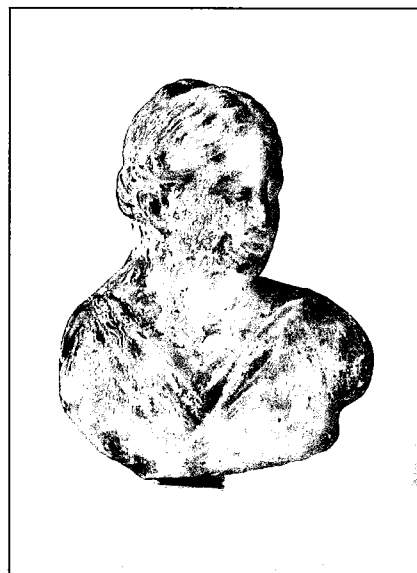
Katalog C, br. 32

Katalog C, br. 33

Katalog C, br. 34

Katalog C, br. 35

Katalog C, br. 36

Katalog C, br. 37

Katalog C, br. 38

Katalog C, br. 39

Katalog C, br. 40

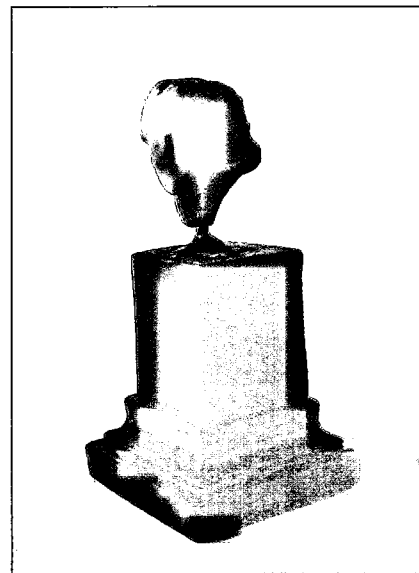
Katalog C, br. 41

Katalog C, br. 42

Katalog C, br. 43

Katalog C, br. 44

POPIS LITERATURE

- Abramić 1949 M. Abramić, Arheološka istraživanja grčke kolonije Isa na otoku Visu, Ljetopis jugoslavenske akademije 55, Zagreb 1949
- Besques 1994 S. Besques, *Figurines et reliefs grecs en terre cuite - Louvre*, Paris 1994
- Brinkmann 1966 V. Brinkmann, Die Koroplasten aus Myrina u: Hauch des Prometheus, München 1966
- Brinkmann 1996 V. Brinkmann, Farbikeit der Terrakotten u: Hauch des Prometheus, München 1996
- Britova 1969 N. N. Britova, *Grečeskaja terakota*, Moskva 1969
- Burkert 1977 W. Burkert, *Griechische Religion*, Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz 1997
- Burr 1934 D. Burr, *Terra-cottas from Myrina in the Museum of fine Arts in Boston*, Boston 1934
- Burr-Thompson 1966 D. Burr-Thompson, *American Journal of Archeology* 70, 1966
- Cvijović 1985 M. Cvijović, Arheološka zbirka u: S poštovanjem Titu, Zagreb 1985
- Degmedžić 1955 I. Degmedžić, *Terakote iz Tanagre*, katalog uz poklon-zbirku, Zagreb 1955
- Furtwängler 1883-1887 A. Furtwängler, *Die Sammlung Sabourof*, Berlin 1884 - 1887
- Furtwängler 1899 A. Furtwängler, Neuere Fälschungen von Antiken, *Archäologischer Anzeiger*
- Graepler 1994 D. Graepler, Kunstgenuss im Jenseits? Zur funktion und Bedeutung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe u: Hellenistische tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jhr. Berlin 1994
- Grozdanova-Bitrakova 1987 V. Grozdanova-Bitrakova, *Spomenici od helenističkog period vo SR Makedonija*, Skopje 1987
- Hamdorf 1996 F. W. Hamdorf, *Handwerkstechniken* u: Hauch des Prometheus, München 1996
- Hamdorf 1996 F. W. Hamdorf, Frauen - Leitbilder: Artemis und Aphrodite u: Hauch des Prometheus, München 1996
- Hamdorf 1996 F. W. Hamdorf, Stifterfiguren u: Hauch des Prometheus, München 1996
- Higgins 1954 R. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the British Museum I a. II*, London 1954
- Higgins 1986 R. Higgins, *Tanagra and the Figurines*, Princeton - New Jersey 1986
- Hope 1962 T. Hope, *Costumes of the Greeks and Romans*, New York 1962
- Horn 1969 R. Horn, *Stehende Weibliche Gewand-statuen in der hellenistischen Plastik*, München 1969
- Issa 1983 *Issa - otok Vis u helenističko doba*, katalog stalne postave izložbe otvorene 4.7.1983. u Visu
- Kirigin 1996 B. Kirigin, *Issa*, Zagreb 1996
- Kleiner 1942 G. Kleiner, *Tanagrafiguren*, Berlin 1942
- Knoblauch 1937 P. Knoblauch, *Studien zur archaisch griechischen Tonbildnerie*, Halle 1937
- Köster 1926 G. Köster, *Die Griechischen Terrakotten*, Berlin 1926
- Kriseleit 1994 I. Kriseleit, Bemerkungen zur Herstellung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe u: Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jhr, Berlin 1994
- Kriseleit 1994 I. Kriseleit, Fälschungen in der Berliner Sammlung u: Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh, Berlin 1994
- Laumonier 1921 A. Laumonier, *Catalogue de terrecuites du Musee Archeologique de Madrid*, Paris 1921
- Lenjingrad - Ermitaž *Lenjingrad - Ermitaž*, Zagreb 1979
- Lenormant 1867 F. Lenormant, *Description des antiquites composant la collection de feu M. A. Raife*, Paris 1867
- Lüders 1874 O. Lüders, Ritrovamenti di terre cotte in Tanagra, *Bulletino dell' istituto*, May 1874
- Mano-Zisi 1982 Đ. Mano-Zisi, *Antika*, Beograd - Zagreb - Mostar 1982
- Martha 1880 J. Martha, *Catalogue des figurines en terre cuite du Musee de la Societe Archeologique d'Athens*, Paris 1880
- Martin & Ginouves 1988 R. Martin - R. Ginouves, Malerei und Keramik u: Das Hellenistische Griechenland, München 1988
- Musee du Cinquantenaire - Bruxelles 1994 *Musee du Cinquantenaire - Bruxelles*, Bruxelles 1994
- Museo arqueologico nacional - Madrid 1992 *Museo arqueologico nacional - Madrid*, Madrid 1992
- Nardelli 1991 B. Nardelli, Le terrecotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zara, *Diadora* 13, Zadar 1991
- Nicholls 1984 R. Nicholls, La fabrication des terres cuites u: L'Art merveilleux des terres cuites grecques, Paris 1984
- Paul B. G. E. Paul, *Antike Welt in Ton - griechische und römische Terrakotten des archäologischen Institutes in Leipzig*, Leipzig b. g.
- Paul 1987 E. Paul, *Griechische Terrakotten*, Leipzig 1987
- Perkidou-Gorecki 1989 A. Perkidou-Gorecki, *Mode im antiken Griechenland*, München 1989
- Pottier 1890 E. Pottier, *Les statuettes de terre cuite dans l'antiquite*, Paris 1890
- Rayet 1875 O. Rayet, Les figurines de Tanagra au Musee du Louvre, *Gazette des Beaux-Arts* 16, 1875
- Rendić-Miočević 1996 A. Rendić-Miočević, Skulptura u: Pharos - antički stari grad, Zagreb 1996
- Rolley 1996 C. Rolley, La scultura della Magna Grecia u: I Greci in Occidente, Milano 1996
- Vafopoulou-Richardson 1991 C. E. Vafopoulou-Richardson, *Ancient Greek Terracottas - Ashmolean Museum*, Oxford 1991
- Veličković 1957 M. Veličković, *Katalog grčkih i rimskih terakota*, Beograd 1957
- Webster 1950 T.B.L. Webster, *Greek Terracotta Figurines*, Harmondsworth 1950
- Winter 1903 F. Winter, *Die Typen der figurlichen Terrakotten I u. II*, Berlin - Stuttgart 1926
- Wünsche 1996 F. Wünsche, Erlesene Fälschungen u: Hauch des Prometheus, München 1996
- Zimmer 1994 G. Zimmer, Tanagra und Myrina u: Bürgerwelten - hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jhr., Berlin 1994

SAŽETAK

THE COLLECTION OF ANCIENT GREEK SCULPTURE ON THE BRIJUNI ISLANDS

A number of so far unknown facts about the statuettes of *korai* (maidens) and *kouroi* (youths) from the Brijuni Collection can now be highlighted on the basis of collected data, the results of thermoluminescence analysis, and typological and stylistic study.

The figurines were carved in two different stylistic periods. The statuettes with inventory numbers 56, 18, and 23, representing freestanding young women, evolved in the late 5th century BC in Boeotia. These are the oldest specimens of ancient Greek *korai* and *kouroi* sculpture within the collection. They display characteristic broad hairstyles, probably representing wigs. Such hairstyles were worn in Boeotia from 425 BC, first by women, and then adopted by men around 400 BC, disappearing around 375 BC.

The Boeotian freestanding female statuettes evolved in two typological versions: in the earlier version, the woman holds one hand raised to her breast, whereas in the subsequent and more frequent version, both arms rest at her side. The original appearance of a torso of a female figure (inv. no. 50) can be deduced by analogy as a freestanding woman holding an object in her hand. Such figurines come from a Boeotian workshop, and can be dated to the second half of the 4th century BC.

The collection also contains three freestanding male figurines (inv. nos. 34, 35, 43). These statuettes belong to the Boeotian type of *kouroi*, modelled in the late 5th and throughout the 4th century BC. It is called the Theban type, as most such figurines were found at the Theban temple of Cabeiri. The male figurines have a characteristic hairstyle with curls completely covering their ears, and their naked bodies are wrapped only in a robe. They usually hold a rooster or a rabbit in their hands.

A statuette of a freestanding young man (inv. no. 36) is clad in a specific attire, consisting of a *chiton* and *chlamys*, with a *petasus* as a head covering. Such types, carved in the second half of the 4th century BC, often occur as a motif on the *kouroi* figurines.

The Brijuni Collection contains three statuettes (inv. nos. 53, 55, and 21) of the type known as *tanagra*. A rather ubiquitous sculptural motif from the late 4th century BC was a graceful female figure wearing a *chiton* and a wide veil-like cloak, corresponding to the prevailing fashions of the time. The forerunners of these figurines were made in Athens between 380 and 360 BC. These figurines were so popular and sought-after that they were also made for export. However, the statuettes made in the workshops of Tanagra in particular gained widespread popularity. They were exported to various destinations, and

their enormous popularity is shown by the fact that even moulds for them were exported on a rather massive scale. The production of *tanagra* statuettes was taken up between 330 and 300 BC by workshops in Alexandria, Mirina, southern Italy, and Sicily. The motif of the graceful maiden persisted in *korai* sculpture well into the middle of the 2nd century BC.

In addition to these indisputably authentic statuettes, the Brijuni Collection contains a figural bowl (inv. no. 42), and four clay heads (inv. nos. 26, 59, 62, 63), for which TL analysis has shown an excessive archaeological gray content. An exceptionally high gray content of 14 to 18 in figurines displaying Hellenistic stylistic features is impossible, so it may be argued that the duration of clay firing was too short. Their authenticity cannot be discussed with any degree of certainty.

The collection consists of 64 specimens of *korai* and *kouroi* sculpture, and chemical thermoluminescence analysis has shown that the figurines with inventory numbers 1-17, 19-20, 22, 24-25, 31-33, 35A, 37-41, 44-49, 51-52, 54, 57-58, 60, and 65 are forgeries. Analysis has shown that the archaeological gray content in these objects is far too low, ranging from 0.3 to 2.5, which undoubtedly indicates a more recent production.

While stylistic analysis has determined the origin of both the classical and Hellenistic specimens of the collection, as well as their period of creation, nothing more specific can be said about their provenience. A brief catalogue written by I. Degmedžić for the 1955 opening ceremony states that all the figurines originated on Vis (*Issa*). This certainly cannot be true, as this study has shown that a great number of them are forgeries. Consequently, we can argue with great certainty that the purchased Radovan Collection was made up of forgeries. The question of whether this collection also included authentic specimens or whether the latter were added to the Brijuni Collection from another source, e.g. Vis, seems impossible to answer at present. The strong insistence by I. Degmedžić that the figurines had originated from Vis would suggest that the collection on the Brijuni Islands might include *korai* and *kouroi* statuettes excavated on Vis. In the absence of any satisfactory records about research undertaken on Vis prior to 1956, this remains hypothesis. Finally, it should be noted that the publication of the holdings of the Archaeological Museum in Split related to the *korai* and *kouroi* statuettes of Vis would certainly be of great help, at least hypothetically, in pinpointing the provenience of some figurines.

Translated by M. Kovačić